

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

БІРЕЦЬ ТЕТЯНА ОЛЕКСІЇВНА

Допускається до захисту:
в.о. завідувач кафедри
англійської філології
канд. філол. наук, доцент кафедри
О. О. Залужна
«___» _____ 2020 р.

НОМІНАЦІЯ ЯВИЩ ПРИРОДИ В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ,
УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ

Спеціальність 035 Філологія

Спеціалізація 035.041 Германські мови та літератури (переклад включно),

перша – англійська

Освітня програма Англійська та друга іноземна мови та літератури

(переклад включно)

Магістерська робота

Науковий керівник:
к.філол.н., доцент кафедри
Залужна Ольга Олексіївна

Оцінка: _____ / _____ / _____
(бали/за шкалою ЄКТ5/за національною шкалою)

Голова ЕК: _____
(підпис)

Вінниця 2020

АНОТАЦІЯ

Бірець Т. О. Номінація явищ природи в англійській, німецькій, українській та російській мовах. Спеціальність 035 Філологія. Спеціалізація 035.041 Германські мови та літератури (переклад включно), перша англійська. Освітня програма Англійська та друга іноземні мови та літератури (переклад включно). Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2020. 102 с.

Магістерську роботу присвячено дослідженню семантики лексем, якіпозначають природні явища в англійській, німецькій, українській та російській мовах як відображення мовної картини світу, а також сприйняття світу через мислення та відображення отриманої інформації через мову.

Матеріал дослідження містить англійські, німецькі, українські та російські номінації явищ природи, обрані методом суцільної вибірки з англійсько-, німецько-, українсько- та російськомовних тлумачних словників. Загальний обсяг вибірки становить 1073 лексичні одиниці.

Системний аналіз досліджуваних мов показав, що мовна картина світу відіграє роль, загального, зв'язного чинника, який і формує спеціальні картини світу. Лексико-семантичне поле «Природні явища» англійською, німецькою, українською та російською мовами показує як подібність, так і національну специфіку. Це пов'язано з тим, що людина здатна сприймати і розуміти світ, за допомогою мови, в якій формується національна особливість та досвід. Саме вони окреслюють призму, завдяки якій людина сприймає світ і, таким чином, формують мовну картину світу. Як результат, найбільша кількість синонімів та лексичних одиниць має те природне явище, що переважає в досліджуваних мовах.

Ключові слова: лексема, номінація, національна специфіка, мовна картина світу, явище природи.

SUMMARY

Birets T. A. Names of Weather Phenomena in English, German, Ukrainian, and Russian. Speciality 035 Philology. Specialisation 035.041 Germanic Languages and Literatures (Including Translation), First Language – English. Educational Programme English and Second Foreign Languages and Literatures (Including Translation). Vasyl' Stus Donetsk National University, 2020. 102 p.

The thesis is devoted to the study of semantics names, which denote natural phenomenon in English, German, Ukrainian, and Russian as a reflection of the linguistic picture of the world, as well as the perception of the world through thinking and displaying received information through the language.

The research material contains English, German, Ukrainian, and Russian names of natural phenomena, selected by a method of continuous choiced from English, German, Ukrainian, and Russian explanatory dictionaries. The sample size is 1073 lexical items.

Systematic analysis of the studied languages showed that the linguistic picture of the world plays a role, a general, coherent factor, which forms special pictures of the world. The lexical-semantic field “Natural Phenomena” in English, German, Ukrainian, and Russian shows both similarity and national specificity. This is due to the fact that a person is able to perceive and understand the world, using the language in which the national identity and experience are formed. They indicate the prism through which a person perceives the world and, thus, forms a linguistic picture of the world. As a result, the largest number of synonyms and lexical units has a natural phenomenon that predominates in the studied languages.

Keywords: lexem, nomination, national specificity, language picture of the world, the weather phenomena.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ ТА УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	6
ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ ДОСЛІДЖЕННЯ НОМІНАЦІЇ ЯВИЩ ПРИРОДИ.....	12
1.1 Поняття номінації в мовознавстві.....	12
1.2 Мовна картина світу.....	16
1.3 Семантична структура слова, основні поняття та терміни.....	21
1.4 Поняття системності в лексико-семантичному складі мови.....	25
1.5 Метафора та метонімія як основні аспекти створення полісемії.....	28
Висновки до 1 розділу.....	31
РОЗДІЛ 2 ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ НОМІНАЦІЇ ЯВИЩ ПРИРОДИ В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ.....	34
2.1 Тематична систематизація найменувань явищ природи.....	34
2.1.1 Атмосферні явища природи.....	36
2.1.1.1 Підгрупа рух повітря.....	36
2.1.1.2 Підгрупа атмосферні опади.....	42
2.1.1.3 Підгрупа стан атмосфери.....	46
2.1.1.4 Підгрупа продукти конденсації водяної пари.....	50
2.1.1.5 Підгрупа оптичних явищ природи.....	53
2.1.1.6 Підгрупа вторинні утворення.....	57
2.1.1.7 Підгрупа електричні та звукові явища природи.....	59
2.1.2 Гідрологічні явища природи.....	61
2.1.2.1 Підгрупа рух водних мас.....	62
2.1.2.2 Підгрупа лід.....	66
2.1.3 Геологічні явища природи.....	69
Висновки до 2 розділу.....	71
РОЗДІЛ 3 ХАРАКТЕРИСТИКА НАЙМЕНУВАНЬ ЯВИЩ ПРИРОДИ	

ЗА ЇХНІМ ПОХОДЖЕННЯМ В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ І РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ.....	74
3.1 Загальна характеристика лексичних одиниць на позначення номінації явищ природи для дослідження.....	74
3.1.1 Запозичення в англійській мові.....	80
3.1.2 Запозичення в німецькій мові.....	81
3.1.3 Запозичення в українській мові.....	81
3.1.4 Запозичення в російській мові.....	82
3.2 Семантичний аналіз найменувань явищ природи в англійській, німецькій, українській та російській мовах.....	83
3.2.1 Синонімічні та антонімічні відношення в НЯП.....	84
Висновки до 3 розділу.....	87
ВИСНОВКИ.....	90
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	93
СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ.....	101

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ ТА УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

англ. англійська

нім. німецька

укр. українська

рос. російська

ЛО лексична одиниця

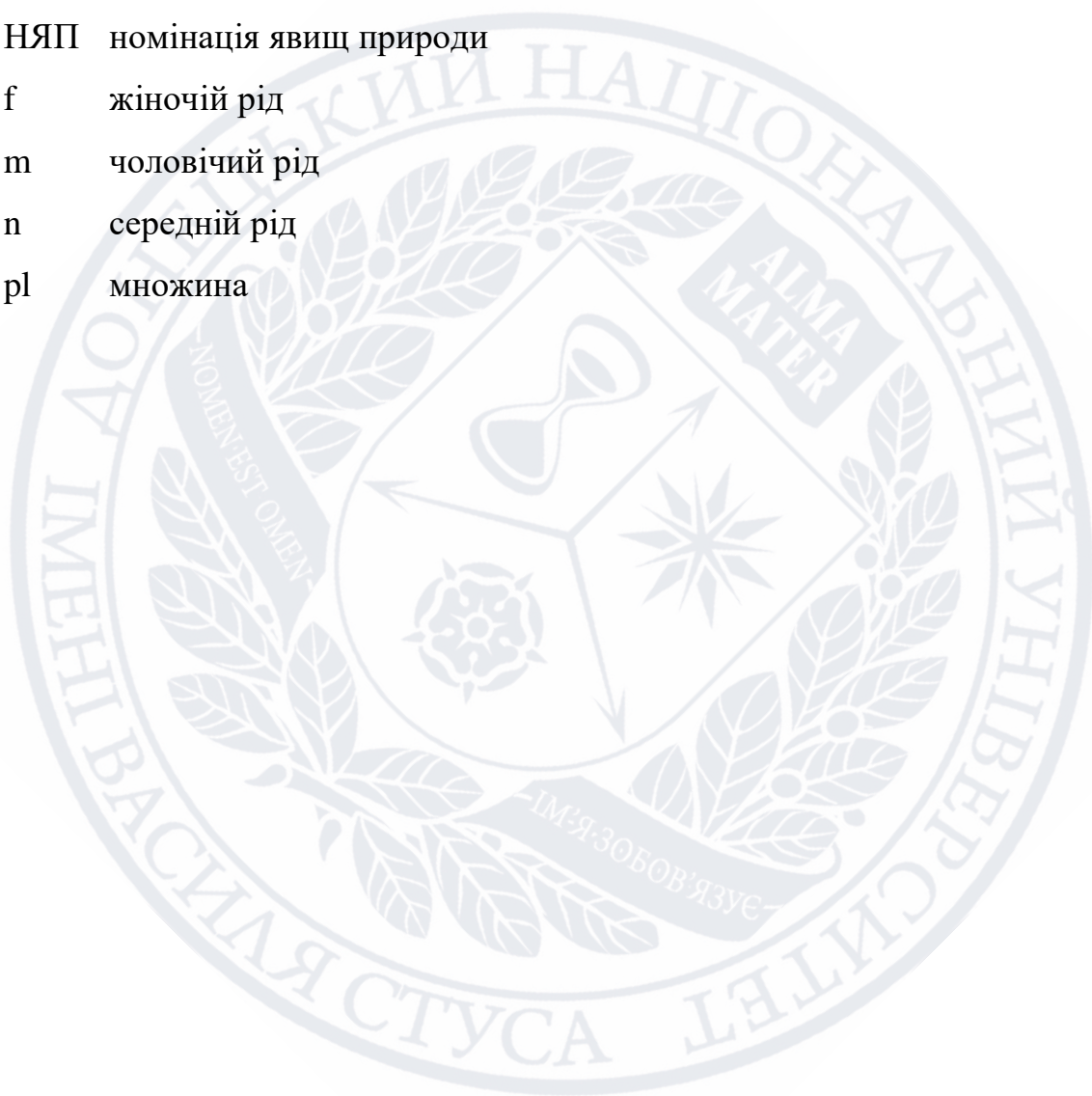
НЯП номінація явищ природи

f жіночий рід

m чоловічий рід

n середній рід

pl множина

ВСТУП

Дана робота присвячена дослідженню номінації явищ природи в англійській, німецькій, українській та російській мовах, наприклад, англ. *dusk, fog, mirage, blizzard, snowstorm, haze*; нім. *Schnee m, Orkan m, Regen m, Ebbe f, Luftspiegelung f*; укр. *сутінки, мороз, міраж, гроза, роса, спека, смерч*; рос. *сугроб, дождь, прилив, мираж, дымка, ветер* [99; 100; 102; 112; 114].

По причині розширення практики міжкультурної комунікації та необхідності обміну інформацією іноземними мовами, з'являється потреба у вивченні мовних систем та виявленні їхньої національної особливості [15; 18; 22; 30; 39; 49]. Номінація явищ природи (далі НЯП) належить до основного словникового запасу кожної мови, посідаючи особливе місце у сприйнятті світу людиною, що спричинило значний інтерес до цих лексем, як до об'єкта дослідження, оскільки природні явища асоціюють з матеріальною та духовною культурою людей і є невід'ємною частиною їхнього життя [22; 45; 49; 55].

У сучасній лінгвістиці номінація розглядається як процес найменування, при якому мовні суб'єкти співвідносяться з об'єктами, що позначаються ними. [6, с. 41; 49, с. 136; 59]. Також, номінація розглядається, як «найменування», що позначає «процес творення мовних одиниць, що характеризується номінативною функцією, тобто вони слугують для називання й розчленування фрагментів дійсності та формування відповідних понять про них у формі слів, словосполучень, фразеологізмів і речень» [46, с. 136]. Номінація є важкими, багатограним та багатоаспектним мовним явищем зі своїми особливими властивостями, що і являють собою підтвердження необхідності комплексного підходу до розвідки номінативних процесів в англійській, німецькій, українській та російській мовах [1; 25; 35; 59].

Уподібнювати даний процес із словотворенням не варто. За словами А. Ф. Журавльова, «процес номінації ширший за процес словотворення: результат словотворення завжди виконує номінативну функцію, а номінація не завжди здійснюється словотвірним процесом. Номінація може здійснюватися

трансформацією існуючого в мові слова або запозиченням лексичної одиниці» [55; 59].

Вибір мов дослідження – англійської, німецької, української та російської – обумовлений, насамперед тим, що мови які аналізуються, є різноструктурними та значною мірою відрізняються своєю граматичною системою та лексичною структурою, яка зокрема дає можливість для порівняльних спостережень та узагальнень [1, с. 48 – 49; 43; 44]. Явища природи тією чи іншою мірою є важливими для всього людства (універсалії – сонце, місяць, небо, вітер), але кожна територія містить в собі неповторність, що впливає на народи, що їх населяють [2, с. 37; 6; 11; 13]. Мова відображає нескінченну різноманітність умов, в яких людиною здобувалися знання про світ: природні особливості народу, їх соціальне життя, історичні цілі, життєві практики тощо [2, с. 24; 3; 21]. Світосприйняття частково залежить від культурних та національних особливостей носіїв певної мови.

Як правило, дослідники зосереджуються на вивченні НЯП на матеріалі з однієї або двох мов, але зіставних досліджень на матеріалі з чотирьох мов (включаючи англійську, німецьку, українську та російську), до цього часу, не було проведено.

Актуальність роботи зумовлена потребою системного дослідження номінації явищ природи зіставного характеру на матеріалі декількох мов та необхідністю подальшого емпіричного вивчення лексичних одиниць різних тематичних груп на матеріалі різноструктурних мов, що складають основу лексико-семантичної типології, та значення цієї тематичної групи для вивчення несхожих мовних картин світу.

Мета роботи полягає у дослідженні семантичних особливостей номінації явищ природи в англійській, німецькій, українській та російській мовах з подальшим розподілом одиниць дослідження на семантичні групи.

Досягнення мети стає можливим за умови вирішення таких завдань:

- встановити спільні та відмінні семантичні риси у системі НЯП;
- охарактеризувати походження НЯП в англійській, німецькій,

українській та російській мовах;

- опрацювати зіставний опис НЯП;

- дослідити характер полісемії досліджуваних одиниць;

– здійснити семантичну класифікацію НЯП в англійській, німецькій, українській та російській мовах;

– визначити види семантичних переносів при виникненні похідних значень НЯП.

Об’єктом дослідження слугують мовні засоби, які входять до тематичної групи номінації явищ природи в англійській, німецькій, українській та російській мовах.

Предметом дослідження є семантика та етимологія номінації явищ природи в англійській, німецькій, українській та російській мовах.

Для вирішення поставлених завдань були використані наступні **методи**:

- зіставний метод, дає можливість дослідити та прояснити спільні та відмінні семантичні, дистрибутивні та стилістичні ознаки у складі досліджуваних одиниць в англійській, німецькій, українській та російській мовах.

- синхронний метод, передбачає аналіз лінгвістичних явищ у якомусь конкретному періоді розвитку мови: в даний момент або в певний історичний період, але без пояснення того, які зміни в попередні періоди розвитку мови привели до сучасного стану чи стану мови певної історичної доби.

- описовий метод, має вагоме практичне значення, позаяк пов’язує мовознавство із суспільними потребами. Мета описового методу — дати точний та повний опис мовних одиниць.

- компонентний аналіз, вивчає значення слів, суть яких полягає в розподілі значення слова на складові компоненти, які називаються семами, семантичними множниками і, зрідка, маркерами.

- структурний метод використовується для вивчення структури мовлення. Його мета – пізнати мову, як цілісну функціональну структуру, елементи якої співвідносяться за допомогою суворой системи зв’язків і відносин.

Матеріалом дослідження слугують 1073 лексеми (в англійській мові – 258 лексемами, у німецькій мові – 315 лексемами, в українській мові – 318 лексемами, у російській мові – 182 лексемами), отримані методом суцільної вибірки з лексикографічних джерел англійської, німецької, української та російської мов, зокрема, з-поміж них, «Великий тлумачний словник сучасної української мови», «Большой толковый словарь современного русского языка», «Wörterbuch-Duden» та «The Oxford Dictionary of English».

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження викладено в доповіді на Міжвузівській науковій студентській конференції «Зіставне вивчення германських, романських і слов'янських мов і літератур» (ДонНУ імені Василя Стуса, Вінниця, 2018 р., 2019 р.,). У статті в збірнику студентських наукових статей ДонНУ імені Василя Стуса 2019 року, та у статті в міжнародному збірнику студентських наукових статей Кам'янець-Подільського Національного Університету імені Івана Огієнка 2019 року.

Публікації. Основні положення магістерської роботи викладено у 5 публікаціях: 1 стаття у збірнику студентських наукових статей ДонНУ імені Василя Стуса 2019 року, 1 стаття у міжнародному збірнику студентських наукових статей Кам'янець-Подільського Національного Університету імені Івана Огієнка 2019 року, та у 3 матеріалах доповідей на студентських наукових конференціях.

Структура та обсяг роботи. Курсова робота складається зі вступу, трьох розділів із висновками до кожного, висновків, списку використаної літератури (98 наукових джерел українською, російською, німецькою та англійською мовами), списку джерел емпіричного матеріалу (16 позицій). Загальний обсяг роботи складає 102 сторінок. Основний текст дослідження викладено на 92 сторінках.

У *Вступі* обґрунтовано актуальність дослідження, висвітлено мету і завдання роботи, окреслено емпіричний матеріал, об'єкт, предмет та методи дослідження, описано структуру магістерської роботи, подано відомості щодо апробації результатів роботи.

У *першому розділі* «Теоретичні засади дослідження номінації явищ природи» здійснено розгляд теоретичних питань, пов'язаних із вивченням семантики номінації явищ природи. У розділі подається загальна характеристика релевантних для цього дослідження лінгвістичних концепцій, а також визначаються вихідні поняття: значення, полісемія, метафора, метонімія, мовна картина світу, тематична група, синонімія та антонімія.

У *другому розділі* «Лексико-семантичний аналіз номінації явищ природи в англійській, німецькій, українській та російській мовах» проведено семантичний та структурний аналіз лексичних одиниць, досліджено генетичний склад номінації явищ природи, встановлено основні шари лексики, сформовано їх кількісну характеристику та проаналізовано кількісні дані, що були отримані в результаті дослідження.

У *третьому розділі* «Характеристика найменувань явищ природи за їх походженням в англійській, німецькій, українській та російській мовах», здійснювалося вивчення генетичного складу НЯП, дослідження базового словника та визначення їх кількісних характеристик.

У *висновках* підбито підсумки проведеного аналізу.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НОМІНАЦІЇ ЯВИЩ ПРИРОДИ

1.1 Поняття номінації в мовознавстві

Лінгвістика традиційно тлумачить термін «номінація» як «утворення мовних одиниць, що характеризуються номінативною функцією, тобто служать для назви й вищлюювання фрагментів немовної реальності й формування відповідних понять про них у формі значення мовних одиниць – слів, словосполучень, фразеологізмів, речень» [1; 5; 21; 46]. Лінгвісти, які досліджують лінгвістичне-пізнання основи мовленнєвої номінації, неодноразово робили акцент на тому, що «номінація – це ніби первинний процес пізнання речей, явищ та їхнього позначення, тобто перший етап закріплення результатів пізнання мовного знаку, без якого, природно, не може функціонувати понятійна система людини» [46; 50; 52]. Сучасна мовлиннєва номінація розглядається як фіксація та ідентифікація за допомогою мов, пов'язаних із пізнавальною діяльністю людини.

Як підкреслює В. М. Телія, «лексична номінація – це не лише створення самого слова, одиничний і разовий акт найменування якогось елемента дійсності, але й повторюваний щоразу в актах спілкування процес найменування словом дійсності – процес, у якому номінативні засоби ніби заново розгортаються у тричленні відносини найменування, завдяки чому в мові постійно формуються вторинні назви» [76, с. 97].

Номінація (від лат. *nominatio* — ‘називання’):

1) створення мовних елементів із номінативною функцією, які використовуються для: називання чи визначення фрагментів дійсності; розмежування відповідних понять про них у формі слів, словосполучень, фразеологізмів, речень. В даному значенні, терміном «номінація» позначають також результат процесу номінації [29; 30; 46 с. 79; 85];

2) вивчення сукупності проблем при актах найменування, які розглядаються в теорії референції. В цьому розумінні прирівнюється семантиці [49 с. 81; 56; 74; 86; 87; 88];

3) загальна кількість лінгвістичних проблем, пов'язаних з найменуванням, словотворенням, багатозначністю та фразеологією в номінативному аспекті [22; 49 с. 83; 55; 85; 86; 87; 88].

Простою номінацією можна назвати, слово та словосполучення, так як даний різновид номінації є лише фіксацією ізольованих ознак і властивостей, тобто статичних позначень.[3; 6; 11; 12; 27]. Зняття ізольованості об'єкта є в мові зняттям простої номінації та перетворення її на складну номінацію в автономних комунікативних одиницях. Лише інший тип номінації – через речення – створює основу для спілкування. Предметом розгляду прямої мовної номінації є проста й складна номінація, мається на увазі номінація в межах речення [25; 59; 85].

Третій вид номінації через текст – дискурс – є формою опосередкованої номінації подій, оскільки в ньому встановлюється співвідношення не тільки між об'єктами, але й між ситуаціями. В межах тексту номінація стосується вже комбінаторики, тобто операцій над складними номінативними одиницями [25; 55; 59]. Розглядаючи мову з точки зору номінації, основною проблемою залишається визначення характеру взаємозв'язку між ім'ям та предметом. Відповідно до загальноприйнятої концепції, це відношення імені до предмета представляє власне значення слова, тобто внутрішнє значення, тобто семантику.

Вперше, проблема номінації в українському мовознавстві була окреслена в роботах О. О. Потебні [67], який розглядав її у контексті словотворення загалом, та її зв'язок із звуковою одиницею мовного спілкування. Мотивом створення слова є враження, яке «мало повторитися кілька разів і створити асоціацію образу предмета і враження звука [67]. Інша людина піддією такого самого враження від того ж предмета вимовить той самий звук» [67, с. 95].

Словотворення та його відображення у певній звуковій формі О. О. Потебня досліджував у галузі чуттєво-образної, асоціативної діяльності людської думки.

Головною умовою створення слова, з погляду вченого, є «асоціація сприйняття предмета і звука, яка заступає безпосередній рефлексивний рух голосових органів таким, у якому вимовляння звука опосередковується його образом у душі» [30; 43; 68, с. 95; 74]. Отже, О. О. Потебня виокремлює поняття предмета, реалії як необхідної умови для створення нового слова.

Вирізняють первинну і вторинну номінації:

- процес переносу назви вже відомого об'єкта для найменування новопізнаного або новооціненого, використовується у первинній номінації.
- вторинна номінація включає в себе принцип надання об'єктові ще однієї назви. Цей феномен базується на перенесенні одного поняття на інше [29; 43; 53].

Проблема порівняльного вивчення лексичного рівня споріднених і неспоріднених мов представляє винятковий інтерес, через те що саме в лексиці найбільш чітко викарбовується специфіка національних мовних систем [49; 50]. За словами М. Кочергана, «з усіх рівнів структури мови лексико-семантичний в значній мірі безпосередньо пов'язаний з позамовною реальністю, і, як відомо, називання об'єктів, явищ має яскраво виражений культурний характер» [49; 50, с. 9].

Унікальність рідної мови та культури в контексті інших мовних картин світу, показує порівняльний аналіз. Джерела контрастного дослідження лінгвістичних культур походять з філософії В. фон Гумбольдта, який вважав, що «порівняльне вивчення мов лише у тому разі зможе привести до правильних і суттєвих висновків про мову, розвиток народів і становлення людини, якщо воно стане самостійним предметом, спрямованим на виконання своїх завдань і досягнення цілей» [25, с. 307; 30].

«У мові знаходить своє відображення нескінченне розмаїття умов, в яких здобувалися людиною знання про світ – природні особливості народу, його суспільне життя, історичні долі, життєва практика тощо» [24, с. 24].

Сприйняття навколишнього світу частково залежить від культурно-національних особливостей представників конкретної мови. Тому з точки зору етнології, лінгвокультурології та інших споріднених галузей найбільш цікавим є встановлення причин мовних суперечностей у мовних картинах світу.

Найцікавішим є з'ясування причин мовних розбіжностей у мовних картинах світу. Всі невідповідності, коли в одній мові відсутня лексична одиниця на позначення відповідного об'єкта, а в іншій наявне називаються лакунами.

Особливу цікавість для зіставних досліджень становить лакунарність, що робить можливим виокремлення національно-специфічних елементів мови. Міжмовні лакуни є найвагомішими для зіставних студій – відсутність одиниці в одній із мов дослідження [6; 7; 27; 36; 43].

У мові також існують відносні лінгвістичні лакуни, тобто «нетотожність відповідних значень різних мов», які виникають через «варіювання дійсності у зв'язку зі специфічними природно-географічними, національно-культурними умовами життя народів, але у значній кількості випадків відносні лакуни зумовлені «примхою» мовної системи, коли ідентичним реаліям різними мовами надаються нетотожні характеристики» [2; 4; 7; 10; 36; 44].

Можна зауважити, що кореневому чи похідному слову в одній із вибраних мов відповідає складне слово-комполит в іншій, наприклад: укр. *завірюха*, *хуртовина* [100; 113]; в рос. *вьюга*, *пурга* [102; 106]; в англ. *snowstorm* [96; 105]; в нім. *Schneesturm m*, *Schneegestöber n*, *Schneetreiben n* [109; 114]. В англійській мові існує ціла низка лексем на позначення *дощу* різної інтенсивності та якості, наприклад, на позначення *зливи* використовуються лексеми: *downpour*, *pour*, *shower*, *torrent*, *rainfall*, *cloudburst* [108; 109]. У німецькій мові виокремлено декілька лексичних одиниць на позначення такого явища, як *приплив*, але вони переважно є композитами: *Flut f*, *Springflut f*, *Springtide f*, *Sturmflut f* [109; 114]. У російській мові існує цілий ряд лексем на позначення *хурделиці* різної інтенсивності та якості, наприклад, використовуються лексеми: *метель*, *вьюга*, *буря*, *снежный вихрь*, *буран*, *невзгода* [102; 105; 106]. Особливістю української

мови є чимала кількість лексем, що позначають *завірюху, хуртовину* [100; 113], а також *заморозки* укр. *заморозки, озимки, приморозки* [100; 113].

Бувають також випадки, коли двом різним лексемам в одній з досліджуваних мов відповідають одні й ті ж лексеми в інших досліджуваних мовах, порівняємо: укр. *міраж, марево*; рос. *мираж, марево* відповідає англ. *mirage*. Російським лексемам *иней, изморозь* еквівалентна англійська лексема *hoarfrost*. Порівняйте також рос. *облако, туча*, укр. *хмара*, англ. *cloud*, нім. *Wolke* f; рос. *марево, мгла, дымка*, англ. *haze*; укр. *шквал* відповідає англ. *squall* [99; 100; 102; 112; 114].

1.2 Мовна картина світу

Мова є найголовнішим засобом у формуванні та зберіганні знань людини про довколишній світ, закарбованих у слові. Сполучення цих знань, зафіксованих у мовній формі, називається «мовною картиною світу». У науковій літературі функціонує декілька визначень поняття картина світу, але більшість дослідників указують на його невиразність [10; 12; 29; 35; 44].

На сучасній стадії розвитку лінгвістики, можна помітити характерне підвищення уваги до проблем лексичної семантики. З-поміж яких вагоме місце посідає питання виявлення національних відмінностей у мовах. Поняття картини світу бере початок від ідей В. фон Гумбольдта про внутрішню форму мови. В. Гумбольдт і його прибічники визнавали, що в мові – «дух народу», вона приховує своєрідний світогляд і специфічний спосіб мислення [24; 44; 48].

«Особливість духу і будова мови будь-якого народу, – зауважує науковець, – настільки внутрішньо пов'язані між собою, що одне передбачає інше. Мова є зовнішнім проявом духу народів. Мова – це їхній дух, а їхній дух – це їхня мова. Ніколи не вдасться належною мірою виявити їхню ідентичність» [6, с. 147].

З свого боку Л. Вайсгербер зазначає: «Вона (мова) дозволяє людині об'єднати весь досвід у єдину картину світу і змушує її забути про те, як раніше, до того, як вона вивчила мову, вона сприймала навколишній світ» [14,

с. 51; 43]. На його думку, словниковий запас конкретної мови містить у собі низку інструментів концептуального мислення, якими володіє мовний загаль. І в залежності від того, як кожен носій мови освоює цю лексику, усі члени мовної спільноти опановують відповідні засоби мислення. А відтак «рідна мова відображає у своїх поняттях певну картину світу і передає її членам мовної спільноти» [9; 11; 12; 14, с. 250].

Поняття *картина світу* активно використовується репрезентантами найрізноманітніших наук: філософії, психології, культурології, лінгвістики (в таких напрямках як когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія, концептологія). Попри широкий спектр функціонування у різних наукових сферах, як вказує О. О. Корнілов, це судження «певною мірою, як і раніше, залишається метафорою, не завжди отримує достатньо чітке та однозначне тлумачення навіть у колі спеціалістів одного профілю» [44, с. 3]. Даного судження дотримується й В. М. Манакін, який говорить про те, що поняття мовної моделі (картини) світу «залишаються найбільш розмитими в плані їх наукового розуміння і вірогідного застосування» [56, с. 3].

Наукова еволюція Л. Вайсгерберга [14; 55; 68] щодо концепції картини світу, яка пройшла шлях від вказівки на її об'єктивно-універсальну основу до підкреслення її суб'єктивно-національного характеру. Він представляв мову як певного «творця світу» [14; 55; 68], таким чином об'єктивний фактор формування світогляду навколишнього світу, залишався в тіні. Учений припустив, що існує відносна свобода людської свідомості від мовної картини світу, але всередині неї. Тобто, ніхто не може позбутися мовної картини світу, закріпленої у свідомості, але всередині цього образу ми можемо дозволити собі деякі «свободи», які і роблять нас індивідуальностями. Але згідно з теорією вченого, самотність особистості завжди обмежується національною специфікою його мовного світогляду [2; 68].

Усвідомлюючи високий авторитет Л. Вайсгерберга як автора досить глибокої і детально розробленої концепції мовної картини світу, ми, як і багато інших сучасних учених, сприйняти ідею про те, що влада рідної мови над

людиною абсолютно непереборна, не можемо. Не заперечуючи вплив умовної картини світу на мислення людини, необхідно водночас вказати на можливість невербального (немовного) шляху пізнання, коли не мова, а сам об'єкт впливає на напрям мислення.

Праці В. Гумбольдта та Л. Вайсгерберга стали теоретичною основою і для відомої гіпотези [14; 16; 24; 29; 32; 43] лінгвістичної відносності Е. Сепіра та Б. Уорфа [55; 80]. Учені стверджують, що мова відіграє вирішальну роль у когнітивному процесі, і що люди бачать світ по-різному – крізь призму рідної мови. Для послідовників цієї теорії реальний світ існує настільки, наскільки це відображено в мові. Проте, якщо кожна мова відображає дійсність по-своєму, то цілком логічно, що мови, відрізняються своїми «мовними картинами світу» [14; 24; 80].

Б. Уорф стверджує, що люди можуть бачити і сприймати світ по-різному, але саме мова визначає унікальний спосіб нашого бачення і сприйняття навколишнього світу. Він писав: «Ми розчленовуємо природу в напрямку, який підказує наша рідна мова» [43; 80, с. 174]. Першочергово дослідник звертав увагу на класифікаційний бік мовної картини світу. Його пріоритетним завданням було порівняти мовну картину світу з науковою. На його думку, у мовній картині світу відображається класифікаційна позиція на світ, так само як і в науці. Цікавим є той факт, що у різних мовах ця позиція представлена по-різному. Як наукова, так і мовна картини світу являють собою, за Б. Уорфом [14; 67], «систему аналізу навколишнього світу». Учений віддавав перевагу мовним картинам світу над науковими. Це і змусило його ігнорувати об'єктивний фактор пізнання в наслідок перебільшення значення мови для розвитку науки. В обох випадках суть полягає в моделюванні світу. У цьому їхня схожість. Однак між ними є і суттєва відмінність: перша – результат діяльності вчених, друга – результат діяльності звичайних носіїв тієї чи іншої мови, які її і створили. Перша відображає наукову свідомість, друга – повсякденну.

Першим вітчизняним науковцем, хто продовжує розвивати теорію В. фон Гумбольдта, стає В. В. Жайворонок [22; 23; 24; 27; 29]. В. Жайворонок, пропонує власну концепцію категорії «мовна картина світу». У мовній картині світу вчений вбачає «усе те, що йде передусім від людини або етносу, результат людського сприйняття, фантазій, мисленнєвих процесів і перетворювальної діяльності» [28, с. 9]. Дослідник переконаний, що всесвіт є предметом пізнання, тому, якщо людина осмислює його, в свою чергу вона пізнає і саму себе, оскільки її внутрішній, суб'єктивний світ є віддзеркаленням світу зовнішнього, об'єктивного. Тому мова в даному процесі є важливим елементом, а відтак феномен світу, пізнаного через мову, постає для людини образами її мови [28, с. 9 – 10; 29, с. 51 – 53].

Подібної думки дотримується І. Голубовська, яка визначає мовну картину світу як «виражене засобами певної мови світовідчуття та світорозуміння етносу, вербалізовану інтерпретацію мовним соціумом навколишнього світу і себе в цьому світі» [23; 44]. Ця дослідниця відрізняє концептуальну і мовну картини світу, акцентуючи увагу на тому, що для останньої характер неповсякденне, наївне відображення реальності, на протигагу науковості та загальнолюдському характеру концептуальної картини світу [6, с. 38].

Важко суперечити думкам цих науковців, оскільки людина, що живе в соціумі та послуговується мовою не може бути відокремленою і стояти осторонь тих процесів, які відбуваються в суспільстві. Вона постійно взаємодіє із навколишнім світом, відчувачи його вплив і в свою чергу впливаючи на його розвиток.

Мовна картина світу є суб'єктивним образом об'єктивної реальності, оскільки кожна людина по-своєму і неповторно відтворює світ. Інакше кажучи, «мовна картина світу – це комплекс мовних засобів, у яких відображені особливості етнічного сприйняття світу», «це сукупність уявлень народу про дійсність, зафіксованих в одиницях мови на певному етапі розвитку народу» [35, с. 5].

Безперечно, картина світу, є національно забарвленою, адже розшифровується, пропускаючись крізь призму національного світобачення та світорозуміння. В. Постовалова вважає, що «картина світу», звичайно ж, не «дзеркальне відображення світу і не відкрите «вікно» у світ, а саме картина, тобто інтерпретація, акт світорозуміння... вона залежить від призми, через яку здійснюється світобачення» [47]. А отже, поняття «мовна картина світу» пов'язане з поняттями народ, етнос, нація і розумінням національного характеру. Це пояснює той факт, що кожна національна мова є універсальною системою істин і знань, в наслідок своєї психології людей. Завдяки значенню слова, мова представляє той чи інший предмет об'єктивної картини світу в цілому ж – її концептуалізму. Мовна картина світу у вербальних формах відображає дійсність, яка сприймається свідомістю. Тому предметом дослідження сучасної лінгвістики є питання «про ступінь впливу людини на мову, якою вона послуговується, і про вплив природної мови на поведінку і мислення людини, особливо у плані формування її картини світу» [44, с. 142].

Дослідники переконані, що пізнавальна діяльність людини може здійснюватися не тільки за допомогою мови, а й за її межами – в абстрагуванні негативних форм. Лише допоміжну роль можуть відігравати мовні картини світу відносно науки, але вони не спроможні претендувати на провідну роль стосовно наукових картин світу. Мовні картини світу не можуть бути головним джерелом наукових знань, оскільки таким джерелом, насправді, є і завжди була об'єктивна дійсність [43; 44; 47; 51].

Проте картини світу, включаючи мову, базується на вивченні людських уявлень про світ. Картина світу, як глобальний образ, вона являє собою основу світобачення, світовідчуття та реалізується в різноманітних формах людської поведінки, до яких належить і людська мова [35; 39]. Комплекс уявлень про світ, закарбованих у значенні різноманітних слів і висловів, формується в очевидну систему поглядів, які потребують свого подальшого ґрунтовного осмислення. Відомо, що кожна мова відображає свій неповторний спосіб сприйняття і концептуалізацію світу тим чи іншим етносом, що вирізняється

своєю історією, культурою, своїми цінностями. Це, власне, і складає «національну модель світу» [6; 43], яка є цілісним образом активності людини.

1.3 Семантична структура слова, основні поняття та терміни

У межах цього підрозділу розглядаються такі поняття як ‘слово’, ‘лексема’, ‘лексичне значення слова’, ‘семантична структура слова’, ‘лексико-семантичний варіант слова’ й ‘елементи семантичної структури слова’.

Слово вважається однією із центральних та основних категорій у мові, мінімальною одиницею лексики, складною єдністю звуку / форми та значення [12, с. 26; 44, с. 132; 45, с. 8]. Лексичне значення постає невід’ємною частиною слова, воно становить його обов’язкову частину [88; 89; 102]. На думку А. Вежбицької значення має ключову роль у розумінні культури [16, с. 16].

О. І. Смирницький пропонує таку дефініцію значення: «відображення предмета або відношення в свідомості, що входить до структури слова, як так званий внутрішній його бік, по відношенню до якого звучання слова виступає як матеріальна оболонка» [71, с. 152]. «Значення створює внутрішній бік слова, тоді як звукова оболонка представляє інший його бік, матеріальний компонент» [71, с. 16]. О. Д. Огуй у результаті голістичної інтерпретації значення тлумачить його як «а) незліченну множину відображених ознак дійсності, конструйованих свідомістю та структурованих на рівні функціонування мозкових структур (понятійна семантика); б) сукупність його синтагматичних і парадигматичних характеристик (семантичну синтактику); в) знання про множину умов його вживання / ситуацій, що здобуваються комунікантами (мовцями та слухачами) у процесі комунікативної діяльності (синтаксичну прагматику)» [60 с. 9].

Значення має дуже тісний зв’язок з поняттям, але їх не слід ототожнювати, «поняття – це загальнолюдська категорія, хоча вона і залежить від ступеня розвитку мислення різних народів», а «значення, навпаки, насамперед, категорія певної мови, здебільшого наявна лише в межах її системи» [44, с. 163].

Значення є складним мовним явищем, що підтверджується наявністю великої кількості його. Серед розмаїття дефініцій значення виділяються три основні концепції: реляційна, функціональна та субстанційна [51, с. 25; 84, с. 37].

Реляційний підхід до значення передбачає тлумачення значення як певного відношення слова до «предмета, поняття або уявлення» [51, с. 25]. Значення тісно поєднується з формою, поняттям, референтом, але не тотожне їм. Ця теорія набула розвитку в працях багатьох учених [50; 55; 95; 98].

Функціональний підхід має суто лінгвістичний характер, тому що значення слова згідно з цим напрямком зумовлюється контекстом. При функціональному підході лексичним значенням «вважають ту функцію, те призначення, яке воно виконує в системі мови» [69, с. 128]. Значення слова уподібнюється з певним правилом або типом використання, що зумовлюється різноманітними формулами дистрибуції, виділеними з контексту, в якому вживається слово.

Субстанційне розуміння значення виходить з того, що значення «може бути визначене змістовно, розкладене на складники й описане як сукупність» [69, с. 26]. Кількість компонентів лексичного значення пояснюється тим, що мовний знак поєднує в собі мовний і позамовний зміст. Компоненти лексичного значення слова при субстанційному визначенні зумовлені екстралінгвістичними та власнемовними чинниками [84, с. 90].

І. В. Арнольд для описання мовних значень використовує поняття лексеми та лексико-семантичного варіанту [4, с. 31]. Лексему вона визначає як «об'єднання морфем (кореневих та афіксальних), що утворюють лексичну одиницю незалежно від можливих для неї синтаксичних функцій парадигми та валентності» [4, с. 38]. Окрема лексема – це специфічна для певної мови комбінація компонентів: 'значущого елементу', 'морфо-синтаксичного' та 'фонологічного' [4, с. 8].

Значення слова постає як сукупність одиничних значень – сем, які «відділяють його від значень інших слів і відображають ті властивості позначуваних об'єктів, які в нашій свідомості відрізняють їх один від одного»

[57, с. 14]. Але щодо назви змістових ознак слова серед лінгвістів немає єдності, вживаються різні терміни: компоненти значення, семи [57, с. 14], семантичні диференційні ознаки [68, с. 38; 69, с. 27].

Ж. П. Соколовська як основну одиницю пропонує семантему, під якою розуміє «одиницю абстрактну, узагальнену, яка є родовим визначенням для ряду конкретних значень, яка виявляє найбільш загальні ознаки таких значень» [72]. Семантема в свою чергу реалізується в конкретних значеннях – семемах, які є варіантами семантеми [72].

І. В. Арнольд під семантичною структурою слова розуміє «узагальнену модель, в якій лексико-семантичні варіанти слова протиставлені один одному та характеризуються один щодо одного» [4, с. 1]. Лексико-семантичний варіант вона визначає, як «двобічний мовний знак, який виступає єдністю звучання та значення, зберігаючи незмінне лексичне значення в межах властивої йому парадигми та синтаксичних зв'язків» [4, с. 12]. Лексико-семантичні варіанти створюють «структурну єдність, яка має чітко виражені подібності» [87; 98, с. 44].

Типологія значення викликає багато дискусій, через те, що залежно від рівня мовної системи, типу семантичних переносів, способу пізнання існують різні класифікації значення. Наприклад, класифікація значень М. Ф. Алефіренка щодо елементів мовної системи: лексичне, граматичне, фразеологічне значення [1]. Залежно від характеру інформації, що передається, Ю. Д. Апресян виділяє такі типи значень: структурне, сигніфікативне, денотативне, прагматичне значення [2; 3]; Й. А. Стернін говорить про денотативне, конотативне, селективне, емпіричне значення [74], І. М. Кобозєва виділяє денотативне, сигніфікативне, прагматичне, синтаксичне значення [42, с. 58], на думку О. В. Вовк, значення розрізняється за рівнем абстракції: конкретне, абстрактне, категоріальне значення [19, с. 65].

В рамках одного багатозначного слова виділяється пряме та похідне значення, в залежності від лексичних зв'язків. Зазвичай пряме значення являється також первинним, тобто таким, яке виникло разом із словом.

Наприклад, пряме і первинне значення іменника *блискавка* – «видимий шлях іскрового розряду атмосферної електрики в повітрі, що буває під час грози (зображується у вигляді зигзагоподібної стріли між хмарами або хмарою та поверхнею землі)».

Унаслідок семантичного розвитку слів виникають похідні значення або переносні значення. Такі значення є завжди вторинними. В укр. *блискавка* через схожість швидкості явища та його динаміки були розроблені інші значення: ‘фотоспалах’, ‘особлива механічна застібка’.

Прямі значення відображають речовинну сутність речей та характеризуються безпосередньою орієнтацією на предмети та явища дійсності [54]. Вторинні значення, на відміну від прямих, узагальнюють «мовний досвід, тобто відтворюють також власне мовний, семантичний рівень пізнання» [78; 86].

Один і той самий сигніфікат може поєднуватися з різними денотатами, саме тоді виникають так звані переносні або похідні значення [17, с. 31].

З. Н. Вердієва, у свою чергу, вважає, що денотати імен, які створюють клас іменників на позначення явищ природи «не характеризуються відокремленістю, цілісністю або формою, як денотати речовинних іменників» [17, с. 103].

Також дослідниця вказує на неможливість виміряти іменники цієї групи і саме це відрізняє їх від речовинних іменників; від абстрактних іменників їх відрізняє те, що «абстрактні іменники позначають ознаки або дії у відриві від носія ознаки або діяча, іншими словами, вони позначають ідеальні об’єкти, тоді як денотати іменників, що позначають явища природи і процеси, належать до речовинного світу, сприймаються одним або декількома органами почуттів» [17, с. 103].

Серед субстантивної лексики природи можна виокремити імена, які носять процесуальний характер, тобто позначають подію укр. *вітер*, *дощ*, імена з конкретним предметним значенням укр. *сніг*, *крига*, *іній*, а також імена, що мають характер ознаки укр. *негода*.

Серед НЯП зустрічаються лексеми, «значення яких можна пояснити лише через відсилання до вихідної лексеми, тобто, спираючись на внутрішньо мовні зв'язки» [74, с. 38], наприклад: укр. *порошіння* опредметнена дія за значенням дієслова *порошити*, рос. *облачность* опредметнена властивість за значенням *облачний*.

Вказані вище особливості значення впливають на лексико-семантичну сполучуваність лексем цієї групи.

1.4 Поняття системності в лексико-семантичному складі мови

Лексико-семантична система — являє собою одну з найскладніших мовних систем, яка викликана її багатоаспектною структурою, неоднорідністю її одиниць, різноманітністю продемонстрованих у них відношень і постійною відкритістю для поповнення новими лексичними одиницями (словами та значеннями). Її специфіка також полягає в тому, що вона на відміну від інших мовних систем (фонологічної і граматичної) напряду пов'язана з об'єктивною дійсністю, віддзеркаленням якої вона є. Усі ці елементи ускладнюють її вивчення.

Лексична семантика в мовознавстві є частиною семантики, яка займається роллю окремих лексичних елементів слів, морфем і лексем, відрізняючись, таким чином, від семантики речень.

Основу лексичної семантики відіграє:

- групування і аналіз слів;
- характеристика відмінностей та спільних рис у лексичних семантичних структурах між різними мовами;
- образ, за яким значення окремих лексичних елементів відноситься, за допомогою синтаксису, до значення цілого речення.

Лексичними одиницями називаються смислові одиниці та лексика мови. Якщо одна лексична одиниця складається з двох або більше слів (словосполучень), то мова вже йде про фразеологічну одиницю. Основними поняттями лексичної семантики є лексичні контексти та ступені, в яких

значення окремого слова визначається значенням всього речення, яке в цьому випадку називається семантичною мережею. Також звертають увагу на відношення значень різних слів. Поняття синонімія, антонімія, гіперонімія, гіпонімія є центральними.

Слова в мові існують не ізольовано. Вони об'єднані в групи за спільністю значень, мікросистем чи тем [37; 47; 52]. Кожне слово в своїй групі має певне місце, і його вагомість визначається місцем на, якому це слово знаходиться в спільній групі, оскільки семантичний зміст слова зумовлений відношеннями, які формуються в підгрупі даного слова, по відношенню до інших слів цієї ж мікросистеми. Лексико-семантична система є найбільш рухливою з усіх мовних рівнів. Однак через зміни, вона має здатність до саморегулювання, тобто реструктуризації, яка не порушує систему, що необхідна для постійної комунікативної вдосконаленості [44; 59; 63].

Будь-яка зміна лексичної структури мови впливає на системні взаємозв'язки. Часто трапляються випадки, коли слово, що отримує нове значення, впливає на появу подібних значень у всіх інших семантично споріднених словах [44; 59; 63]. Система лексичного складу базується не лише на комунікативних потребах при формуванні речень мовець спочатку згадує лексико-семантичну асоціацію і лише потім знаходить найбільш точне слово, яке йому потрібно, а також відображену систему об'єктивного світу у словниковому запасі [44; 55; 61].

Лексико-семантична система, як і будь-яка система, базується на взаємозв'язках. Як і в фонології, тут взаємозв'язки бувають парадигматичними та синтагматичними [40].

Парадигматичні взаємозв'язки – це відношення між словами на основі подібності або протилежності їх значень [36; 37; 43; 47]. Зокрема, тут можна виділити [34; 37; 44; 53]:

- 1) взаємозв'язок смислової подібності (синонімія);
- 2) взаємозв'язок смислового протиставлення (антонімія);
- 3) взаємозв'язок смислового включення (гіпонімія).

Найбільш рухливими парадигматичними асоціаціями є лексико-семантичні поля. Лексико-семантичне поле – ряд парадигматично необхідних лексичних одиниць [22; 43; 51; 54], які об'єднані спільністю змісту і відображають поняттєву, предметну та функціональну подібність позначуваних явищ.

Пізнаючи навколишню дійсність, люди відображають її у своїй свідомості, але форми цього відображення у мові можуть бути різними [46; 47; 55]. «Так, з одного боку, всі людські істоти мають поняття про існування універсальних природних явищ, усі вони усвідомлюють існування окремих частин власного тіла. Проте вони по-різному думають про ці, здавалося б, однакові явища, по-різному сприймають ті самі речі» [53, с. 27].

Як приклад можна зазначити такі лексико-семантичні поля [25; 34; 37; 54]:

- поле спорідненості;
- метеорологічне (погодне);
- поле сприймання;
- поле температури.

Склад і структура лексико-семантичних полів у різних мовах не збігаються. Якщо подумати про лексико-семантичне поле, як про певний пазл слів, то ця головоломка в різних мовах буде відрізнятися, тобто поля матимуть різну кількість клітинок, не всі клітинки в одній із мов будуть заповненими і те, що в одній мові міститься в одній клітинці, в іншій може бути розподілене між двома чи кількома меншими клітинками [25; 35; 37].

Синтагматичні взаємозв'язки – лінійні зв'язки слова, його сполучуваність, контекст. Кожне слово не поєднується з будь-яким іншим словом, а лише з конкретними словами. Так, наприклад, в укр. слово *проливний*, найкраще вживається в вислові *проливний дощ* [100; 101; 113] щоб як найкраще передати інтенсивність, такого атмосферного явища, як *дощ*. В свою чергу в англ. даній лексемі відповідає вираз *driving rain* [45; 55; 110; 111]. В німецькій мові даній лексемі відповідають композити: *Platzregen m*, *Regenguss m*, *Schauer m*, *Starkregen m*, *ein strömender Regen*, *Gussregen m*, *Regenschauer m*, *Regensturz m*, *Schlagregen m* [109; 114].

Через стабільність протилежностей між словами, стабільність полів, стабільність слів, інакше кажучи через стабільність парадигматики і синтагматики, лексико-семантична система кожної мови є унікальною та неповторною. Вона відображає національний менталітет, глибокі традиції культури і сама по собі стає фактом духовної культури народу [6, с. 43; 29; 43]. Вибираючи слова в процесі спілкування, мовець свідомо чи мимовільно враховує їх парадигматичні й синтагматичні зв'язки, виявлені в його мовній свідомості.

1.5 Метафора та метонімія як основні аспекти створення полісемії

Вивчення полісемії має довгу історію в філософії мови, лінгвістиці, психології та літературі та має вирішальне значення для будь-якого семантичного дослідження мови і пізнання [93, с. 3].

У сучасній лінгвістиці полісемія розглядається як важлива семантична універсаль, що має глибокі корені «в фундаментальній структурі мови» [51; 93].

Терміни 'полісемія' та 'багатозначність' часто використовуються як синоніми, але А. А. Залізняк у монографії «Багатозначність в мові та засоби її представлення» уточнює, що під терміном 'полісемія' розуміється саме лексична полісемія, тоді як термін 'багатозначність' є ширшим та «просто вказує на наявність у певної одиниці більше одного значення» [35, с. 20].

Як ще одну відмінність дослідниця називає той факт, що полісемія носить парадигматичний характер, а багатозначність виявляється й на синтагматичному рівні [35, с. 20].

Той факт, що багатозначність притаманна й синтагматиці, зближує її з таким поняттям як неоднозначність, під якою розуміється наявність у мовного виразу або мовленнєвого утворення «одночасно декількох різних змістів» [35, с. 21].

У сучасній лінгвістиці існує два основних напрямки у трактуванні полісемії: теорія невизначеності (західноєвропейська лінгвістика), в якій

враховується комунікативне спрямування мовного акту, та теорія лексико-семантичної варіативності (східноєвропейська лінгвістика), за якою значення розглядається як «рухома динамічна система, що за своєю знаковою та мовною природою схильна до варіювання» [70, с. 98].

Р. О. Будагов розглядає полісемію, як «результат узагальнення, результат угруповання та історичного нарощування різних значень у межах одного слова» [13, с. 138].

І. Г. Ольшанський зазначає, що «лексична полісемія (багатозначність) є наслідком асиметрії мовного знака, тобто властивістю його структури» [61, с. 135]. Усі значення полісемічного слова пов'язані одне з одним [93], і ці зв'язки між різними значеннями одних і тих самих слів носять об'єктивний характер [93], така особливість називається семантичною цілісністю [13, с. 17].

«Здебільшого полісемія виникає в результаті зміни значення: слово отримує – або внаслідок метафоризації, або внаслідок метонімізації – з часом загальноприйнятий новий варіант значення, а старі значення при цьому зберігаються» [68, с. 109]. Тобто полісемія є результатом розвитку значення, і ця властивість слова змінювати своє значення називається лексико-семантичною деривацією [71, с. 76].

Метафора та метонімія часто розглядаються як два основні аспекти семантичного розширення значення [73, с. 186]. «Метафора та метонімія універсальні в тому сенсі, що вони спостерігаються в усіх мовах, літературно розвинутих і безписемних, в усіх функціональних стилях мови» [43; 44]. Ці дві основні форми переносного використання слів різняться як за своєю семантичною сутністю, так і за функцією в мові.

Метафора є найпродуктивнішим засобом збагачення мови, виявом мовної економії та кваліфікувалася ще Аристотелем як фігура мовлення, стилістичний засіб на підставі порівняння [43]. Метафора є універсальним явищем у мові, «її універсальність проявляється в просторі і в часі, в структурі мови і у функціонуванні» [55, с. 11].

Г. М. Складєвська тлумачить метафору як «вторинну непряму номінацію при обов'язковому збереженні семантичної двоплановості й образного елементу» [55, с. 12].

Метонімія – це референційний перенос [71, с. 172], тобто це «перенесення найменування, логічну основу якого складає входження обсягу одного поняття в обсяг іншого на підставі психологічних асоціацій, що відображають каузальні, атрибутивні, просторові, темпоральні та кількісні зв'язки, які об'єктивно існують між предметами» [43; 44]. Тобто, метонімія відображає реальні просторові, часові, причинові та інші відношення, що існують між предметами і явищами. О. А. Земська відзначає: «метонімічні заміщення, що виникають в результаті суміжності предметів, речей або явищ у просторі або часі, – універсальна можливість мови. Перенос найменувань цього типу пов'язаний із асоціативним характером людського мислення взагалі» [30, с. 23].

Метафора та метонімія часто розглядаються одна поряд з одною. В. М. Телія вважає їх універсальними способами переосмислення та підкреслює, що «різниця між ними зводиться до того, що метафора як прийом – це предикація нової якості, яку було отримано на основі аналогії, та вибір імені на основі такої подібності, а метонімія – це витяг якої-небудь властивості з уже омовленого відображення дійсності з огляду на його суміжність з властивістю нового позначуваного та підбір йому імені, що відображає цю суміжність у своїй семантиці» [76, с. 210].

Усі явища реального світу, що охоплюють як матеріальні, так і ідеальні сутності, беруть участь у процесі метафоризації, при цьому метафоричний перенос відбувається у певних напрямках у достатньо чіткій послідовності [94]. Такі переноси називаються регулярними.

Існує також теорія регулярної багатозначності, яка «знаходиться в центрі інтересів сьогоденної семантики» [77].

М. П. Кочерган зазначає, що «кожна мова відзначається оригінальністю в характері лексичних переносів, що є відображенням своєрідного способу пізнання світу речей» [50, с. 8].

І. Г. Ольшанський вказує також на залежність ступеня полісемічності слова від його частотності, так, за його свідченням, найбільш продуктивними в сфері розвитку полісемії є перш за все іменники, прості за словотворчою структурою та конкретні за семантикою [61, с. 137].

Висновки до розділу 1

Отже, у даному розділі здійснено розгляд теоретичних питань, пов'язаних із вивченням лексичної-семантики, номінації явищ природи в англійській, німецькій, українській та російській мовах, а також розглядаються такі поняття, як системність в лексико-семантичному складі мови, та поняття «мовна картина світу».

1. Номінація – досить складна, багатоаспектна, однозначно не розв'язана проблема сучасного теоретичного мовознавства. Процеси вторинної номінації суттєво перевершують процеси первинної номінації, що в основному пов'язано з такою визначальною рисою мови, як тривалою, історично сформованою практикою виражати невідоме, нове через відоме, позначати новоутворене, використовуючи вже існуючі лексичні одиниці, удаючись лише до незначних модифікацій словесного коду, переосмислюючи те, що вже давно використовується в мові. Явища вторинної номінації широко представлені в мові завдяки своєму важливому функціональному призначенню. Вони сприяють поповненню словникового складу мови, дають назви новим реаліям, явищам, поняттям соціального життя, спрощують процес професійного спілкування, тощо.

2. Лексема – являє собою «слово», в поєднанні з його формами та можливими значеннями у всіх його використаннях. Слово є ключовим поняттям у мові, його центральною категорією. Значення є його невід'ємним складником. Не зважаючи на значну кількість досліджень у галузі семантики, проблема значення залишається ще не до кінця вирішеною. Природа значення є досить складною і залежить від багатьох чинників, саме тому існує велика кількість його визначень залежно від підходу, який використовується. Значення

поділяється на компоненти – семи. Сукупність значень у межах одного слова та їх зв'язки утворюють семантичну структуру слова. Складність визначення значення та його багатоаспектність зумовлює наявність великої кількості його класифікацій. Пряме значення НЯП носить специфічний характер, що зумовлює їх особливе місце у семантичній структурі імені.

3. Щороку філологи працюють над вивченням лексико-семантичних течій у мовознавстві. Учені, хочуть знайти нові шляхи розвитку та оновлення, зокрема і номінації. Дослідження та спостереження показують, що природні явища піддаються значному впливу та змінам. Тому слід розуміти, що природні явища, які раніше не турбували людство, зараз активно впроваджуються у спеціальну літературу та тлумачні словники. Наприклад, глобальне потепління, яке торкнулося всього населення землі, смог у містах, повені.

4. Мовна картина світу не належить до числа частково наукових чи спеціальних картин світу, оскільки вона є попередником багатьох інших картин світу і частково їх формує.

Концептуальна картина світу засобами мови перетворюється у мовну. Концептуальна картина світу і мовна відрізняється засобами творення: перша використовує поняття та ідеї, а друга – одиниці мови. Отже, наявність невербальних засобів вираження в концептуальній картині світу та лінгвістичних засобів творення спільних рис та національних властивостей мовної картини світу є принциповою відмінністю між ними.

Вивчення мовної картини світу – це спосіб глибшого пізнання власне специфіки кожної мови та розуміння системи уявлень окремого народу, його ідентичності та ментальності.

Мовна картина світу є частиною загально наукової, підсистемою концептуальної картини світу, що містить компоненти, які відповідають мовними знаками. Вона виступає попередником і формувальним фактором спеціальних картин світу. Це пов'язано з тим, що завдяки мові в якій закріплюється загальнолюдський і національний досвід, людина здатна

сприймати і розуміти світ, а відтак і саму себе. Саме досвід визначає призму, через яку людина сприймає світ і, відповідно, формує мовну картину світу.

5. Процес розвитку лексичних значень є винятково багатофакторним та багатопричинним. Результатом цього розвитку постає полісемія, вивчення якої має тривалу історію та розглядається у межах двох основних напрямків: теорії невизначеності та лексико-семантичної варіативності. Полісемія найчастіше є результатом метафоризації та метонімізації, а також гіпо-гіперонімії. Метафора та метонімія є універсальними явищами, які притаманні усім мовам. Існує велика кількість їх класифікацій, проте загальноприйнята класифікація відсутня. Похідні значення при всій своїй унікальності характеризуються достатньо чіткими системними зв'язками, що відображають спільність прямих значень слова, а також регулярністю. Це дозволяє говорити про наявність регулярних видів метафоричних і метонімічних переносів, які є характерними для різних мов.

6. Відмінності та особливості в англійській, німецькій, українській та російській мовах зумовлені, головним чином, різними кліматичними умовами, в яких проживають носії української, російської, німецької та англійської мови. З теоретичного матеріалу зазначеного вище, можемо дійти до висновку, що найбільшу кількість синонімів та лексем відображає те природне явище яке панує в досліджуваних областях. Однак, важливо зазначити, що ці відмінності та особливості також впливають на загальну мовну картину світу.

РОЗДІЛ 2

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ НОМІНАЦІЇ ЯВИЩ ПРИРОДИ В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ

2.1 Тематична систематизація найменувань явищ природи

Н.В. Ситяніна наводить чотири класифікації НЯП залежно від принципу покладеного в її основу:

- 1) класифікація НЯП за їх сутність;
- 2) класифікація НЯП за їх онтологічним статусом;
- 3) класифікація НЯП з погляду їх впливу на людину;
- 4) класифікація НЯП за їх періодичністю [69, с. 13].

О. Б. Пойда виділяє: потоки повітря, опади, завірюхи, повені, випарування [64, с. 8].

У цьому дослідженні здійснено спробу тематичної класифікації НЯП з огляду на сферу проходження явища (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Тематична класифікація НЯП у мовах дослідження

Групи	Мови				Загальна кількість лексичних одиниць
	англ.	нім.	укр.	рос.	
1. Атмосферні явища природи					850
Атмосферні опади	<i>snow</i>	<i>Regen (m)</i>	<i>Роса</i>	<i>дождь</i>	131
Вторинні утворення	<i>puddle</i>	<i>Gestöber (n)</i>	<i>Замет</i>	<i>слякоть</i>	71
Електричні та звукові явища	<i>thunder</i>	<i>Gewitter (n)</i>	<i>Гроза</i>	<i>зарница</i>	33
Оптичні явища	<i>sunrise</i>	<i>Korona (f)</i>	<i>Веселка</i>	<i>рассвет</i>	100
Продукти конденсації водяної пари	<i>smog</i>	<i>Dunst (m)</i>	<i>імла</i>	<i>дымка</i>	94
Рух повітря	<i>blizzard</i>	<i>Sturm</i>	<i>пурга</i>	<i>ветер</i>	279

		(m)			
Стан атмосфери	<i>freshness</i>	<i>Frost (m)</i>	<i>тепло</i>	<i>жара</i>	142
2. Гідрологічні явища природи					179
Лід	<i>Ice</i>	<i>Gletscher(m)</i>	<i>льодовик</i>	<i>сосулька</i>	46
Рух водних мас	<i>Ebb</i>	<i>Flut (f)</i>	<i>цунамі</i>	<i>прилив</i>	133
3. Геологічні явища природи	<i>Seaquake</i>	<i>Lawine (f)</i>	<i>зсув</i>	<i>оползень</i>	44
Разом:	258	315	318	182	1073

Аналіз англійських, німецьких, українських та російських НЯП дозволив виділити 3 основні тематичні групи: ‘Атмосферні явища природи’, ‘Гідрологічні явища природи’ та ‘Геологічні явища природи’.

НЯП розподіляються на групи нерівномірно. Найчисленнішою є група ‘Атмосферні явища природи’, яка репрезентована 850 НЯП. Така кількість лексем на позначення атмосферних явищ зумовлюється, перш за все, поширеністю самих явищ у природі, а також їх важливістю у повсякденному житті людини. Групи ‘Атмосферні явища природи’ і ‘Гідрологічні явища природи’, у свою чергу, поділяються на підгрупи. Так, група атмосферних явищ природи вирізняється складною структурою і формується 7 підгрупами:

- ‘Атмосферні опади’,
- ‘Вторинні утворення’,
- ‘Електричні та звукові явища природи’,
- ‘Оптичні явища природи’,
- ‘Продукти конденсації водяної пари’,
- ‘Рух повітря’,
- ‘Стан атмосфери’.

Спільною рисою чотирьох досліджуваних мов є те, що у межах цієї групи найбільше НЯП входять до підгрупи ‘Рух повітря’.

Другою за кількістю лексем є група гідрологічних явищ природи, яка поділяється на дві підгрупи: ‘Лід’ та ‘Рух водних мас’ і налічує 179 лексем. Найменша кількість НЯП входить до складу групи ‘Геологічні явища природи’, що має в своєму складі 44 НЯП.

2.1.1 Атмосферні явища природи.

Під атмосферним явищами метеорологи зазвичай розуміють ‘явища, які можна візуально спостерігати’ [58, с. 42]. Як вже зазначалося раніше, група атмосферних явищ природи є найчисленнішою та складається з 850 одиниць. Структурну організацію цієї підгрупи можна представити у такий спосіб (схема 2.1):

Схема 2.1 Структура групи атмосферні явища

2.1.1.1 Підгрупа рух повітря

Підгрупа ‘рух повітря’ є найбільш численною за кількістю лексем, що входять до її складу. Е. В. Чуєва вказує на особливий статус іменників на позначення природних явищ, які пов’язані з рухом повітряних мас, «який визначається присутністю в них значення події та конкретно-речовинного значення, що реалізується в межах різних лексико-семантичних варіантів» [82, с. 7].

Кількість лексем з базовим значенням явища природи складає 209 лексичних одиниць (на далі ЛО) англ. *bora* ‘бора’, *purga* ‘пурга’, *blizzard* ‘снігова буря’, нім. *Sturm m* ‘буря’, *Trombe f* ‘тромб’, *Mistral m* ‘містраль’, укр. *пурга*, *заметіль*, *сироко*, *тайфун*, рос. *фен*, *штиль*, *буран*; а лексем, для яких значення явища природи є похідним – 70 ЛО англ. *breath* ‘подув’, *waft* ‘подув’, *tornado* ‘торнадо’, *hurricane* ‘ураган’, нім. *Hauch m* ‘подув’, *Sturm m* ‘буря’, *Wind m* ‘вітер’, укр. *шторм*, *смерч*, рос. *порыв*, *шквал*.

Таблиця 2.2

**Кількість лексем з базовим і похідним значенням
у підгрупі рух повітря**

Тип значення	Мови				Разом
	англ.	нім.	укр.	рос.	
Базове	56	48	64	41	209
Похідне	21	11	26	12	70
Разом	77	59	90	53	279

Залежно від сили вітру можна виділити лексеми на позначення ‘сильного вітру’, ‘слабкого вітру’ та ‘відсутності вітру’, тобто тихої, безвітряної погоди.

Слабкий вітер у німецькій, українській, російській мовах позначається лексемами, похідними від лексем нім. *Luft f*, укр. *вітер* та рос. *ветер* відповідно: *Lüftchen n*, *вітерець* та *ветерок*, *ветерочек* (розм.). В українській мові також є лексеми *легім* і *павітер* на позначення ‘легкого приємного вітерцю’. В англійській мові на позначення *легкого вітерцю* використовуються лексема *breeze*, в інших мовах дослідження також є подібні ЛО, пор.: нім. *Brise f*, укр. *бриз*, рос. *бриз*, але вони позначають не просто *легкий вітерець*, а ‘легкий береговий вітер, який дме вдень з моря, а вночі з суходолу’.

Для англійської та німецької мов спільною ознакою є використання полісемічних лексем зі значенням ‘повітря’ на позначення слабкого вітру англ. *air*, нім. *Luft f*.

‘Відсутність вітру’ позначається такими одиницями: англ. *calm*, нім. *Kalme f*, *Windstille f*, укр. *затишшя*, *тиша*, *затишок*, рос. *затишье*. Спільне

похідне значення, властиве укр. *затишшя* та рос. *затишье* ‘припинення на деякий час яких-небудь дій, послаблення розвитку, поширення чогось’, також ‘тимчасове припинення шуму’. Специфічним для рос. *затишье* є значення ‘тихе закрите від вітру місце’, а також ‘затишне місце’, а для укр. *тиша*, *затишок* і *тишина* також позначають відсутність великих хвиль на морі, штильову погоду, тобто значення, яке реалізується такими лексемами: укр. *штиль* і рос. *штиль*.

В англійській та німецькій мовах не має окремих лексем на позначення саме цього явища, тому воно передається через використання лексем на позначення відсутності вітру взагалі.

Лексеми на позначення ‘сильного вітру’, це, насамперед, лексеми на позначення *бурі*, *урагану* та *шторму*.

Буря – ‘дуже сильний вітер, що призводить до сильного хвилювання на морі, а також спустошення та руйнування на суші’ [58, с. 66]. Найпоширенішими лексемами на позначення цього явища постають: англ. *storm*, нім. *Sturm* *m*, укр. *буря*, та рос. *буря*. Кожна з лексем має своєрідне тлумачення в словниках: рос. *буря* тлумачиться як ‘сильний вітер великої руйнівної сили (що зазвичай супроводжується дощем, градом або снігом)’, визначення укр. *буря* майже збігається ‘навальний вітер з дощем, грозою, а взимку – зі снігом’, у німецькій мові пряме значення лексеми *Sturm* *m* – ‘дуже поривчастий, сильний вітер’. В англійській мові значення лексеми *storm* складається з найбільшої кількості компонентів. Англ. *storm* позначає ‘важкі погодні умови, що характеризуються сильними вітрами, дощем, градом, громом, блискавкою, перенесенням піску, снігу’, саме тому для конкретизації різновиду *бурі* в англійській мові, а також в німецькій функціонують такі лексеми: англ. *sandstorm*, нім. *Sandsturm* *m* ‘сильний вітер, який здіймає хмари піску’, англ. *hailstorm*, нім. *Hagelsturm* *m* ‘шторм, який супроводжується випадінням граду’, англ. *duststorm* ‘сильний вітер, який здіймає хмари пилу’.

Описані вище лексеми є не єдиним засобом позначення бурі, для цього використовуються також наступні одиниці: нім. *Wetter n*, укр. *хуртовина*, *циклон*, рос. *ураган*, *циклон*.

Шторм – ‘тривалий дуже сильний вітер, що супроводжується більшими або меншими руйнуваннями на суші та сильним хвилюванням на морі’ [58, с. 547]. В українській та російській мовах це явище позначається такими лексемами: укр. *шторм*, рос. *шторм*, а в англійській і німецькій мовах це явище позначається лексемами *storm* і *Sturm m* відповідно. Рос. *шторм* не має похідних значень, а укр. *шторм* окрім прямого значення має також такі: ‘сильний вітер взагалі’ та ‘надзвичайно сильний вияв чого-небудь’.

В англійській мові на позначення бурі також може використовуватися *LO tempest*, що позначає сильний вітер або бурю, а також будь-яке хвилювання.

Ураган – ‘вітер руйнівної сили і значної тривалості’ [58, с. 506]. Англ. *hurricane*, нім. *Orkan m*, *Hurrikan m*, укр. *ураган*, рос. *ураган* використовуються на позначення цього явища. В англійській мові значення лексеми *hurricane* наближується до значення ‘циклон’, в російській мові значення ‘циклон’ є похідним. Щодо інших похідних значень, то англ. *hurricane* другим значенням має термінологічне значення, що збігається з тлумаченням урагану в метеорології, також лексема позначає ‘все, що нагадує такий вітер’. Спільним для української та російської лексем є значення ‘стрімкий розвиток, бурхливий вияв чого-небудь’, специфічним для української мови є значення – ‘про велику силу, напруженість проходження чого-небудь’, а для російської – ‘руйнівний розвиток чого-небудь’. В англійській мові віднайдена лексема *gale*, що позначає ‘сильний вітер’, але вона не має характерних ознак бурі, шторму і урагану.

В усіх мовах виділяються лексеми на позначення ‘нетривалого вітру’, а саме ‘подуву’, ‘пориву’, ‘шквалу’.

В англійській та українській мовах існує по чотири лексеми на позначення ‘подуву’, пор.: англ. *puff*, *whiff*, *breath*, *waft*, укр. *подув*, *подих*, *повів*, *повівання* – нім. *Hauch m*, рос. *дуновение*. Всі українські лексеми полісемантичні та всі

мають спільне значення ‘свідчення, прикмета наближення, настання, ознака чогось’, лексеми ‘подув’ і ‘повів’ також позначають ‘ідеї, суспільно-політичні напрями тощо, характерні для певного часу, віяння’, а лексеми ‘подих’ і ‘повів’ – ‘запах, пахощі, дух чого-небудь’.

В англійській мові зафіксовано лексему на позначення ‘легкого подуву’ – *breathing*.

Порив, тобто ‘різке короткочасне посилення вітру’ [58, с. 359], позначається такими лексемами: англ. *gust*, нім. *Windstoss m*, укр. *порив* і рос. *порыв*. Цікаво, що значення ‘пориву’ в українській мові не є основним, основним є значення ‘різкий, раптовий рух, ривок’, на відміну від російської мови, де все навпаки. Спільним для російської та англійської мов є значення ‘сильний раптовий прояв якогось почуття’, тільки в російській мові *порыв* також позначає ‘душевне піднесення, яке супроводжується бажанням щось зробити’. Англійська мова налічує велику кількість лексем на позначення ‘сильного пориву’ – *blow, blast, flaw, flurry, scud*.

Шквал – ‘різке посилення вітру протягом короткого часу, яке супроводжується змінами його напрямку’ [58, с. 546]. Це явище позначається англ. *squall*, нім. *Bö f*, укр. *шквал* і рос. *шквал*. Англ. *squall* має одне переносне значення ‘дуже сильний, бурхливий вияв почуттів, пристрастей’, притаманне також й укр. *шквал*, яке також позначає ‘глибоке хвилювання’, ‘бурхливий вияв схвалення, радісне, захоплене вітання’, для укр. *шквал* і рос. *шквал* спільним є значення ‘про щось, що з’явилося раптово, навально, в значній кількості, обсязі’.

Також виділяються лексеми на позначення різновидів вітру за напрямком щодо горизонту, більшість з них позначають горизонтальний рух повітря, але існує ряд лексем на позначення вертикального, вихрового руху повітря, тобто таких явищ як *вихор, циклон (антициклон), смерч, тромб*.

Вихор – ‘атмосферне утворення з обертальним рухом повітря біля якоїсь осі’ [58, с. 79]. На позначення цього явища використовуються лексеми: англ. *whirlwind*, нім. *Wirbelwind m, Wirbel m*, укр. *вихор, завій* і рос. *вихрь*.

Похідні значення укр. *вихор* і рос. *вихрь* майже повністю збігаються. Так, в обох мовах *вихор* ще використовується на позначення ‘сильного поривчастого вітру’, ‘піднятих вітром пилу, листя, снігу, що швидко крутяться стовпом’. Загалом *вихор* асоціюється з чимось раптовим, сильним і швидким. Подібні асоціації спостерігаються і в інших мовах дослідження, так, англ. *whirlwind* позначає ‘все, що за своєю швидкістю нагадує вихор’, а також ця ЛО позначає ‘невгамовну людину’. Останнє значення притаманне також *torbellino*, що використовується на позначення ‘подій, що швидко відбуваються за короткий проміжок часу’.

Циклон – ‘атмосферне збурення зі зниженим тиском повітря і з циркуляцією повітря навколо центру проти стрілки годинника у північній півкулі і за стрілкою годинника у південній півкулі’ [58, с. 535]. Англ. *cyclone*, *low*, нім. *Zyklon m*, *Zyklone f*, *Wirbelsturm m*, укр. *циклон* і рос. *циклон*. Характерним для лексем на позначення *циклону* є те, що більшість з них (окрім англ. *low* і німецьких лексем) мають спільне похідне значення – ‘буря, ураган’. Протилежним явищем є *антициклон*, лексеми на позначення якого утворюються переважно шляхом додавання префікса до лексем на позначення *циклону*, англ. *anticyclone*, *high*, нім. *Antizyklone f*, укр. *антициклон* і рос. *антициклон*.

Смерч – ‘сильний маломасштабний вихор під хмарами з приблизно вертикальною, але часто зігнутою віссю’ [56, с. 425]. Це явище позначається англ. *spout*, нім. *Wirbelsturm m*, укр. *смерч* і рос. *смерч*. У прямому значенні частіше за все не вказується місце виникнення смерчу, тільки в українській мові *смерч* тлумачиться як ‘великої руйнівної сили повітряний вихор, який виникає в грозовій хмарі’. Кількість похідних значень зовсім незначна, українська та російська лексеми позначають ‘все, що нагадує такий вихор’.

Тромб – різновид вихору, але тільки на суходолі [58, с. 489]. Цікаво, що тільки укр. *тромб* і рос. *тромб* позначають саме ‘смерч на суходолі’, а нім. *Trombe f* позначають ‘смерч на воді’.

Серед лексем цієї мікрогрупи виділяються лексеми на позначення сильного вітру, що супроводжується опадами у вигляді снігу. Так, в українській мові знайдено цілий ряд лексем на позначення цього явища – *віхола, завірюха, хуртовина, хуга, хуговій, сніжниця, завія, метелиця, заметіль, пурга*. Дуже важко встановити різницю в значенні цих синонімічних лексем, оскільки всі вони мають майже однакове тлумачення, пор.: укр. *метелиця* ‘сильний вітер зі снігом, заметіль, хуртовина’ або *заметіль* ‘сильний вітер зі снігом, хуртовина’. В російській мові всім цим лексемам відповідають ЛО *вьюга, метель, пурга*, які відрізняються за інтенсивністю. У німецькій мові всім цим лексемам відповідають композити з іменником на позначення снігу, а саме: нім. *Schneesturm m, Schneegestöber n, Schneetreiben n, Schneesturm m*, які мають зазначене вище значення. А в англійській мові цим явищам відповідає одна ЛО – *snowstorm*.

2.1.1.2 Підгрупа атмосферні опади

Дана підгрупа налічує 131 одиницю. Під ‘атмосферними опадами’ розуміється ‘вода у рідкому або твердому стані, що випадає з хмар або осідає з повітря на поверхні землі та на предметах’ [58, с. 318]. Лексеми на позначення атмосферних опадів: англ. *precipitation*, нім. *Niederschlag m*, укр. *опад*, рос. *осадки* є гіперонімами цієї підгрупи. З огляду на словникове тлумачення до цієї групи входять лексеми згідно з прямим значенням англ. *snow* ‘сніг’, *dew* ‘роса’, нім. *Schauer m* ‘злива’, *Graupel f* ‘крупа’, укр. *дощ*, рос. *снег*; і похідним значеннями нім. *Guß m* ‘злива’, *Niederschlag m* ‘опад’, укр. *крупа*, рос. *крупа* (табл. 2.3). Серед лексем з базовим значенням можна виділити англ. *serein* ‘дощ, що мжичить, при безхмарному небі’, *drizzle* ‘мряка’, нім. *Graupel f* ‘крупа’, *Neue f* ‘пороша’, укр. *ливень, хлющ*, рос. *пороша*; та похідні іменники англ. *hail* ‘град’, *rain* ‘дощ’, нім. *Hagel m* ‘град’, укр. *іній, мряка*, рос. *изморозь*.

**Кількість лексем з базовим і похідним значенням у підгрупі
атмосферні опади**

Вид значення	Мови				Разом
	англ.	нім.	укр.	рос.	
Базове	19	47	32	17	115
Похідне	4	3	6	3	16
Разом	23	50	38	20	131

Дощ – ‘рідкі опади, які випадають з хмар у вигляді крапель’ [58, с. 145]. На позначення цього явища використовуються лексеми: англ. *rain*, нім. *Regen m*, укр. *дощ* і рос. *дождь*. Тлумачення цих лексем збігається у німецькій, українській і російській мовах.

В усіх мовах дослідження функціонують лексеми на позначення сильного, але частіше нетривалого дощу, тобто ‘зливи’. Характерним для цієї групи слів є велика кількість лексем, що використовуються на позначення цього явища, англ. *downpour*, *pour*, *shower*, *catatact*, *torrent*, *rainfall*, *cloudburst*; нім. *Platzregen m*, *Regenschauer m*, *Schauer m*, *Guss m*, *Gussregen m*, *Wolkenbruch m*, *Regenfall m*, *Regenflut f*, *Regenguss m*, *Schauerregen m*, *Sturzregen m*; укр. *злива*, *ливень*, *хлющ*, *проливень*, тільки у російській мові спостерігається одна лексема – *ливень*. Усі вони мають у складі свого прямого значення сему ‘інтенсивність’, і майже всі мають сему ‘тривалість’, пор.: рос. *ливень* ‘сильний дощ’, укр. *злива*, *ливень*, *хлющ*, *проливень* ‘дуже сильний дощ’, нім. *Schauer m* ‘опади дуже великої інтенсивності, але не довгої тривалості’, англ. *pour*, *downpour* ‘сильний та тривалий дощ’, *cloudburst* ‘сильна злива’. Цікавим є пряме значення англ. *shower*, що позначає не тільки короткочасний дощ, але й *сніг*, *град* і *круп*.

Лексеми на позначення ‘зливи’ також мають різноманітні похідні значення, деякі з них є характерними для двох або більше досліджуваних мов. Значення ‘велика кількість чогось такого, що падає, сиплеться безперервним потоком’ притаманне укр. *злива*, рос. *ливень*, нім. *Schauer m*, англ. *shower*. Цілу

низку значень, які не притаманні іншим мовам, має англ. *shower*: ‘кабінка або ванна, в якій людина стоїть під бризками води для миття’, а також сам ‘процес миття’.

Мряка – ‘атмосферні опади у вигляді дуже дрібних крапель’ [58, с. 280]. Лексеми, що позначають це явище, є полярними антонімами лексем зі значенням *зливи*, це такі лексеми як англ. *drizzle, sprinkle*, нім. *Sprühregen m, Fisselregen m, Nebelregen m, Nieselregen m*, укр. *мряка, мжичка, мгичка, мла* та рос. *морось, изморось*.

У німецькій мові існує лексема на позначення раптової зливи – *Husch m*, а в англійській мові зафіксовано лексему *serein* ‘дрібний дощ при безхмарному небі після заходу сонця’. Німецька мова характеризується цілою низкою лексем (комполітів), які не мають однослівних еквівалентів в інших мовах: нім. *Dauerregen m* ‘тривалий дощ’, *Landregen m* ‘тривалий не дуже сильний дощ’, *Gewitterren m* ‘грозовий дощ’, *Gewitterschauer m* ‘короткий грозовий дощ’.

Засуха – ‘значний у порівнянні з нормою брак опадів протягом тривалого часу навесні та влітку’ [58, с. 159]. В українській і німецькій мовах на позначення ‘засухи’ використовується по дві лексеми, тоді як в англійській і російській мовах тільки по одній, пор.: укр. *посуха, засуха*, нім. *Dürre f* – англ. *drought*, та рос. *засуха*.

Сніг – ‘тверді опади, які випадають із хмар’ [58, с. 426]. Це явище позначається такими лексичними одиницями: англ. *snow*, нім. *Schnee m*, укр. *сніг* і рос. *снег* з основним значенням ‘атмосферні опади у вигляді білих зіркоподібних кристалів чи пластивців, що становлять скупчення таких кристалів’. В англійській, українській і російській мовах ці ЛО також позначають ‘суцільну масу таких опадів, що лежить на поверхні чогось’.

Випадіння снігу позначається такими лексемами: англ. *snowfall*, нім. *Schneefall m*, укр. *снігопад*, рос. *снегопад*. Українські та російські лексеми позначають випадіння снігу у великій кількості, а у німецькій мові, навпаки, існує окрема лексема *Schneeschaue m* на позначення невеликого снігопаду.

Похідне значення має тільки лексема в англійській мові: англ. *snowfall* позначає ‘кількість снігу, який випав у певному місці в певний час’.

В англійській мові, на відміну від трьох інших досліджуваних мов немає лексеми на позначення ‘пороші’, нім. *Neue f, Neueschnee m*, укр. *пороша*, рос. *пороша* – англ. *newly-fallen snow*. Також у німецькій мові існує лексема *Pflanziger m* зі значенням ‘м’який сніг’ і лексема *Pulverschnee m* зі значенням ‘пухкий порошкоподібний сніг’. Укр. *безсніжжя, безсніжність* позначають ‘відсутність або малу кількість снігу взимку’.

Роса – ‘найдрібніші краплі води, які виділяються із повітря на поверхні землі та предметів, які охолоджуються внаслідок нічного випромінювання’ [58, с. 403]. Це явище позначається наступними лексемами: англ. *dew*, нім. *Tau m*, укр. *роса* та рос. *роса*. Всі лексеми окрім нім. *Tau m* мають похідні значення. Спільним для укр. *роса* та рос. *роса* є значення ‘пора доби, коли осідають краплі роси’, для англійської та української мови спільним є значення ‘краплі будь-якої рідини, що осідають на чомусь, покривають щось’.

Град – ‘опад, які випадають у теплу пору року з масивних купчасто-дощових хмар у вигляді щільних частинок льоду різних іноді дуже великих розмірів’ [58, с. 124]. Цей вид атмосферних опадів позначається 5 полісемічними лексемами англ. *hail*, нім. *Hagel m*, укр. *град* і рос. *град*. Пряме значення зазначених лексем майже збігається, тільки в тлумаченні лексем різних мов підкреслюються різні ознаки: рос. *град* ‘...частинки льоду неправильної форми’, укр. *град* ‘... частинки льоду різного розміру’, в англійській мові підкреслюються умови проходження явища – *hail* ‘маленькі кульки льоду, що випадають з купчастих хмар під час сильного вітру’. В усіх мовах лексеми на позначення граду мають значення ‘велика кількість, численність чого-небудь’.

Крупа – ‘тверді опади, що випадають з купчасто-дощових хмар у вигляді дрібних частинок щільного льоду, зазвичай білих, але з прозорою оболонкою’ [58, с. 241]. На позначення цього явища використовуються такі лексеми: англ. *sleet*, нім. *Graupel f*, укр. *крупа* та рос. *крупа*.

Іній – ‘тонкий нерівномірний шар кристалічного льоду, який утворюється шляхом сублімації водяної пари із повітря на поверхні ґрунту, трави, снігового покриву і на верхніх поверхнях предметів’ [58, с. 181]. На позначення *інею* у мовах дослідження функціонують лексеми: англ. *frost*, *hoarfrost*, *hoar*, нім. *Reif m*, *Bereifung f*, укр. *іній* і рос. *иней*. Лексеми української та російської мов мають по одному похідному значенню – ‘сивина’.

Наморозь – ‘відкладення льоду на гілках дерев, дротах та інших предметах під час туману в результаті сублімації водяної пари–кристалічна наморозь, або намерзання крапель переохолодженого туману – зерниста наморозь’ [58, с. 170]. В українській мові налічується декілька лексем на позначення наморозі, пор.: укр. *наморозь*, *приморозь*, *наморозь*, *заморозь* – англ. *hoarfrost*, нім. *Rauhreif m*, та рос. *изморозь*.

Ожеледь – ‘шар щільного льоду (матового або прозорого), який наростає на поверхні землі і предметів переважно з навітряного боку, від намерзання крапель переохолодженого дощу або мряки’ [58, с. 120], саме таке тлумачення зафіксоване для укр. *ожеледь* і рос. *гололёд*, у німецькій мові існують відповідники – *Glatteis n*, *Glätte f*. Але відсутні відповідники до лексем укр. *ожеледиця* та рос. *гололедица* зі значенням ‘лід на земній поверхні, що утворюється після відлиги або дощу внаслідок похолодання, а також внаслідок замерзання мокрого снігу, дощу або мряки при зіткненні з сильно охолодженою поверхнею’ [58, с. 120]. Похідні значення властиві тільки для російських лексем, які, окрім свого прямого значення, також мають значення ‘стан погоди при такому явищі’. Німецька мова має в своєму розпорядженні лексему *Schneeglätte f* зі значенням ‘ожеледь через дуже щільний або вкочений сніг’.

2.1.1.3 Підгрупа стан атмосфери

Третя підгрупа ‘стан атмосфери’ містить 115 лексем, які входять до цієї підгрупи згідно з базовим значенням англ. *cool* ‘холод’, *freshness* ‘свіжість’, *sultriness* ‘духота’, нім. *Kälte f* ‘холод’, *Unwetter n* ‘непогода’, *Ungewitter n* ‘непогода’, укр. *спека*, *недосвіт*, *заморозки*, рос. *оттепель*, *капель*; та 27 лексем

з похідним значенням НЯП англ. *warmth* ‘тепло’, нім. *Geträufel n* ‘капання’, *Hitze f* ‘жара’, *Glut f* ‘жара’, укр. *свіжість задуха, духота*, рос. *свежесть, похолодание, жара, мороз* (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

**Загальна кількість лексем з базовим і похідним значенням
у підгрупі стан атмосфери**

Вид значення	Мови				Разом
	англ.	нім.	укр.	рос.	
Базове	18	42	38	17	115
Похідне	1	4	14	8	27
Разом	19	46	52	25	142

Лексеми на позначення ‘морозу’ пов’язані з констатацією дуже низької температури, а лексеми на позначення ‘холоду’ та ‘прохолоди’ – з констатацією порівняно низької температури.

Іменники у множині – англ. *frosts*, нім. *Fröstepl*, рос. *холода, морозы* констатують низьку температуру. Проте, вони позначають не тільки температуру повітря, а й погоду, що довго тримається.

Використання синонімів англ. *cool(ness), freshness, crispness*, нім. *Kühle f, Frische f*, укр. *прохолода, охолода, свіжість*, рос. *прохлада, свежесть* здебільшого передбачає, що достатньо низька температура повітря приємна, особливо в контрасті з виснажливою спекою. Тільки укр. ‘прохолода’ має значення ‘прохолодне місце, затінок’, а рос. *прохлада* взагалі не має похідних значень. Спільними для англ. *cool(ness)*, нім. *Kühle f* є значення ‘байдужість, незворушність’, ‘прохолодність по відношенню до кого-небудь’.

В. О. Калугіна акцентує увагу на різниці між лексемами *мороз, холод* у російській мові від еквівалентних НЯП *frost, coldness* в англійській мові, що полягає в спроможності російських іменників вказувати на приємні відчуття людини при впливі низької температури [39, с. 54].

Лексеми, що позначають *мороз* нім. *Frost m*, укр. *мороз*, рос. *мороз, стужа*, характеризуються похідними значеннями, які значно різняться в мовах дослідження. Насамперед, це вживання укр. *мороз* і рос. *мороз* на позначення ‘місця, де є мороз’, а також ‘температури повітря нижче нуля’.

У німецькій мові наявні іменники з набором сем ‘холод сильний’ –

Eiseskälte f, ще більша інтенсивність явища підкреслюється лексемами: *Bärenkälte f*, *Eiskälte f*, *Polarkälte f*, *Winterkälte f* зі значенням ‘дуже сильний холод’.

В англійській та німецькій мовах відсутні окремі лексеми на позначення такого явища, як *заморозки* – ‘зниження температури повітря до мінусових значень ввечері та вночі при плюсовій температурі вдень’ [58, с. 157], пор.: укр. *заморозки*, *озимки*, *приморозки*, рос. *заморозки* з англ. *frosts*, нім. *Fröste pl*. Ці НЯП переважно мають одне пряме значення, тільки укр. *озимки* має похідне значення, що розвинулося внаслідок метонімічного перенесення: ‘сорт пізніх яблук, що добре зберігаються взимку’. Тільки в німецькій мові окремо виділяються лексеми на позначення ‘морозу без снігу’ – *Blachfrost m*, *Barfrost m*, *Kahlfrost m*, *Plattfrost m*.

В українській та російській мовах також зафіксовано лексеми ‘недосвіт’ та ‘утренник’ відповідно на позначення ‘ранкового морозу, що буває навесні і восени перед сходом сонця’.

Констатація ‘тепла’ залежно від величини температури передається лексемами: англ. *warmth*, нім. *Wärme f*, укр. *тепло*, рос. *тепло*, що позначають ‘відносно високу температуру, яка не перевищує або незначно перевищує норму тіла людини’ [91, с. 104], а лексеми англ. *heat*, *swelter*, *sultriness*, нім. *Hitze f*, *Glut f*, *Schwüle f*, укр. *жара*, *жар*, *пал*, *пекло*, *спека*, *задуха*, рос. *жара*, *зной*, *духота* позначають ‘дуже високу температуру від нагрітого сонцем повітря, яка значно перевищує норму тіла людини’ [91, с. 104]. Лексеми на позначення *духоти* англ. *sultriness*, нім. *Schwüle f*, укр. *задуха*, *духота*, рос. *духота* поряд із значенням зазначеним вище мають значення ‘жарке, гаряче повітря, сповнене випарувань’. Це значення конкретизується нім. *Gewitterluft f* і рос. *перед грозье* для позначення *духоти* перед грозою.

Усі лексеми на позначення *снеки* англ. *heat*, *swelter*, *sultriness*, нім. *Hitze f*, *Glut f*, *Schwüle f*, укр. *жара*, *жар*, *пал*, *пекло*, *спека*, *задуха*, рос. *жара*, *жар*, *зной*, *духота* констатують сильний прояв тепла і ця особливість зумовлює розвиток похідних значень, які здебільшого позначають почуття людей,

пристрасть тощо. Так, укр. *спека* позначає ‘надзвичайне напруження в чому-небудь, розпал чогось’, рос. *зной* – ‘палкість, пристрасність’.

У німецькій мові ЛО на позначення ‘тепла’ підкреслюють час проходження явища – *Mittagsglut f*, *Mittagshitze f* ‘полуднева спека’, *Sommerhitze f* ‘літня спека’, джерело явища – *Sonnenhitze f* ‘літня спека’, інтенсивність явища – *Gluthitze f*, *Glühhitze f* ‘палючий зной’.

Зміни температури також відображаються окремими лексемами в українській, російській і німецькій мовах, пор.: укр. *потеплення*, *потепління*, рос. *потепление*, нім. *Erwärmung f*, *Temperaturanstieg m*, *Frostmilderung f* позначають підвищення температури, а укр. *похолодання*, рос. *похолодание*, нім. *Temperaturrückgang m*, *Kältewelle f*, *Wettersturz m*, *Kälteeinbruch m* – зменшення температури, останні дві німецькі лексеми підкреслюють раптовість явища. Проте в англійській мові є найменування настання аномально високої температури – *heatwave* й аномально низької – *coldwave*, остання є метеорологічним терміном.

Окремо можна виділити НЯП, які позначають явища, пов’язані зі зміною температури: *відлига* – ‘підвищення температури повітря до 0 і вище взимку на фоні усталених негативних температур, найчастіше в результаті адвекції теплого повітря’[58, с. 328] англ. *thaw*, нім. *Tauwetter n*, укр. *відлига*, *розталь*, рос. *оттепель*; англ. *drip*, нім. *Traufe f*, *Geträufel n*, укр. *капання*, *крапання*, рос. *капель*. В англійській мові лексема *thaw* має похідне значення ‘підвищення дружелюбності’, а нім. *Tauwetter n* має значення ‘час послаблення політичної напруги’. Укр. *розталь*, окрім самого явища, позначає його результат – ‘розталий, талий сніг, розтала, тала вода’.

Цілком зрозуміло, що погода може позначатися з огляду на те, яка вона – гарна чи погана, цікаво, що ‘гарна погода’ не має окремих позначень у мовах дослідження, виняток становлять укр. *сонце*, *година*, та рос. *солнце*, одним із значень яких є ‘ясна, сонячна погода’.

Що стосується ‘поганої погоди’, то кількість лексем на її позначення значна, тільки в англійській мові не має окремих іменників на позначення

‘непогоди’, пор.: укр. *непогода*, *негода*, рос. *непогода*, нім. *Unwetter n*, *Ungewitter n*, *Schlechtwetter n*. В англійській мові це явище позначатися, наприклад, словосполученнями *foul weather* і *bad weather*. В українській і російській мовах лексеми *сльота* та *слякоть* позначають ‘хмарну, сиру погоду з дощем або мокрим снігом, і з багном на землі’. Покращення погоди може позначатися такими лексемами: нім. *Aufheiterung f*, укр. *прояснення*, *просвіток*, рос. *прояснение*. Погіршення ж погоди позначається тільки в німецькій мові – *Eintrübung f*.

2.1.1.4 Підгрупа продукти конденсації водяної пари

До складу підгрупи ‘продукти конденсації водяної пари’ входить 94 лексеми на позначення явищ, що безпосередньо пов’язані з присутністю вологи в атмосфері: англ. *mist* ‘легкий туман, що утворюється в результаті конденсації пари біля поверхні землі’, нім. *Nebel m* ‘щільний серпанок, що з’являється в результаті виділення дрібних крапельок води при охолодженні повітря’, укр. *імла* ‘повітря, густо насичене водяною парою, туман’, рос. *облако* ‘водяні пари у вигляді маси щільного туману, які накопичилися високо в повітрі’. Серед лексем з базовим значенням можна виділити іменники англ. *smog* ‘смог’, нім. *Mist m* ‘туман’, укр. *смог*, рос. *туманность*, *облачность* та іменники з похідним значенням: англ. *haze*, *fog*, нім. *Nebel m* ‘туман’, *Dunst m* ‘серпанок’, укр. *імла*, *юга*, рос. *туча*, *облако* (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Кількісна характеристика лексем з базовим і похідним значенням у підгрупі продукти конденсації водяної пари

Вид значення	Мови				Разом
	англ.	нім.	укр.	рос.	
Базове	15	39	16	8	78
Похідне	3	1	8	4	16
Разом	18	40	24	12	94

Туман – ‘скупчення продуктів конденсації, завислих у повітрі безпосередньо над поверхнею землі’, ‘помутніння повітря викликане таким скупченням’ [56, с. 495]. В усіх чотирьох мовах є окремі лексеми на позначення

цього явища, але вони тлумачаться по-різному: в англійській мові *mist* ‘хмарка дрібних крапель води’, у німецькій мові – *Nebel m* ‘густий та білий серпанок’, в українській мові – *туман* ‘скупчення найдрібніших крапель води’, у російській мові – *туман* ‘непрозорий стан повітря’. Усі лексеми мають похідні значення, які можуть бути як спільними, так і відмінними для досліджуваних мов. Цікаво, що англійська лексема *mist* була запозичена в німецьку мову, де лексема *Mist m* позначає ‘легкий туман’. Окрім цих основних лексем на позначення *туману*, в українській мові існує також лексема *мряка*.

В англійській мові функціонує лексема *fog*, що позначає густий туман, яка була запозичена в німецьку мову на позначення того ж самого явища. Англійська лексема *fog* відповідно до своїх похідних значень використовується як термін у фотосправі та позначає ‘непрозорість, що затемнює зображення на плівці, яку було проявлено чи на відбитку з негативу’, а також ця позначає ‘стан або причину розгубленості чи збентеження’.

Окремо виділяються лексеми на позначення ‘густого туману, змішаного з димом і кіптявою’ – англ. *smog*. Ця лексема увійшла до складу досліджуваних мов шляхом запозичення і функціонує на позначення цього явища пор.: нім. *Smog m*, укр. *смог*, рос. *смог*.

У німецькій мові окремо виділяються такі види туману: *Herbstnebel m* ‘туман восени’, *Novembernebel m* ‘туман, який часто спостерігається у листопаді’. В німецькій мові туман розрізняється за розташуванням щодо поверхні землі – *Bodennebel m* ‘низький туман біля поверхні землі’, *Hochnebel m* ‘туман, що спостерігається порівняно високо’, щодо певної зони – *Nebelfeld n*, *Nebeldecke f*, *Nebelglocke f* ‘щільний туман, що спостерігається в певній зоні’.

Для позначення ‘скупчення туману’ також існують окремі лексеми, похідні від лексем на позначення *туману* або *густого туману*: англ. *fogginess*, нім. *Nebelwand f*, *Nebelhaftigkeit f*, *Diesigkeit f*, укр. *туманність* та рос. *туманность*.

Серпанок – ‘скупчення мікроскопічних водяних крапель’ [58, с. 462]. На позначення цього явища використовуються такі лексеми: англ. *haze, gauze*, нім. *Dunst m, Umnebelung f*, укр. *серпанок, поволока* та рос. *дымка, изморозь*.

Марево – ‘стан приземних шарів повітря в умовах спекотної погоди, коли від нагрітої землі піднімаються струмені нагрітого повітря, що викривляють зображення віддалених предметів’ [58, с. 428]. В англійській та німецькій мовах це лексеми: англ. *haze, gauze*, нім. *Dunst m*, а в українській і російській мовах це лексеми *марево* та *маревко* зі значенням ‘миготливий шар теплого повітря біля поверхні землі (особливо в спеку), сухий туман’.

Англ. *cloud*, нім. *Wolke f*, використовуються на позначення явищ, які в українській і російській мовах відображаються двома лексемами: укр. *хмара* і *туча*, рос. *облако* та *туча*. В тлумачному словнику української мови ці явища диференціюються у такий спосіб: *хмара* ‘скупчення краплин води, кристаликів льоду та їхньої суміші в атмосфері у вигляді суцільної маси світлого або темного кольору, що несе дощ, град, сніг’ і *туча* ‘густа темна хмара, яка приносить дощ, град, сніг’, тобто укр. *хмара* відповідає обом російським лексемам. Дещо інша ситуація в англійській і німецькій мовах, оскільки англ. *cloud*, нім. *Wolke f* позначають ‘видиму масу конденсованої водяної пари, яка знаходиться в атмосфері, як правило, вище земної поверхні’, тобто значення, яке відповідає рос. *облако*, а для вираження значення еквівалентного рос. *туча* використовуються композити, напр., англ. *thundercloud, stormcloud*, нім. *Regenwolke f, Gewitterwolke f, Wetterwolke f, Schlechtwetterwolke f*. Усі ці лексеми характеризуються наявністю похідних значень, багато з яких є спільними для досліджуваних мов. Так, в усіх мовах лексеми на позначення цих явищ асоціюються з чимось поганим, пор.: рос. *облако* ‘те, що затьмарює життя, несе засмучення або хвилювання’, англ. *cloud* ‘стан або причина похмурості або занепокоєння’, укр. *хмара* ‘небезпека, нещастя, біда, що насуваються, загрожують комусь’.

Німецька мова також має ряд композитів на позначення хмар, притаманних тільки для неї: *Nachtwolke f* ‘хмара на нічному небі’, *Föhnwolke f*

‘хмара, що утворюється з підвітряного боку в горах, коли дме фен’, *Schneewolke f* ‘снігова хмара’ тощо. Спільним для німецької та української мов є наявність позначення ‘дрібних кучерявих хмарок’ – укр. *баранці*, нім. *Federwolke f, Schäfchenwolke f*.

В українській мові функціонує лексема *хмарина* на позначення ‘окремої невеликої хмари’, в російській мові на позначення цього виду хмари використовується лексема *облачко*, але вона належить до розмовного стилю. В англійській мові їм відповідає лексема *cloudlet*.

Скупчення хмар позначається англ. *cloudiness, overcast, nebulosity*, нім. *Bewölkung f, Wolkenwand f, Wolkenmasse f*, рос. *облачность*, укр. *хмарність, хмаристість*. У німецькій мові також існує лексема *Gewölk n* на позначення ‘великої кількості пов’язаних між собою хмар’. Відсутність *хмар* позначається таким чином – англ. *serenity*, нім. *Klarheit f*, укр. *ясність, яснота*, рос. *ясность*.

2.1.1.5 Підгрупа оптичних явищ природи

До групи ‘оптичних явищ природи’ входять лексеми з базовим значенням НЯП: англ. *mirage* ‘міраж’, *corona* ‘корона’ *nightfall* ‘сутінки’; нім. *Dämmerung f* ‘сутінки’, *Morgenrot n* ‘забарвлення горизонту при сході сонця’, *Halo m* ‘гало’; рос. *радуга* ‘оптичне атмосферне явище, що виникає внаслідок заломлення у водяних краплях сонячних променів і має вид різноколірної дуги на небесному зведенні’, а також лексеми з похідним значенням НЯП: англ. *iris* ‘веселка’, *rainbow* ‘радуга’, *dusk* ‘сутінки’; нім. *Hof m* ‘(світлий) вінець’, *Halo m* ‘гало’, *Mirage n* ‘міраж’; укр. *корона* ‘астр. світлий ореол навколо сонця’, *заграва*, *міраж*; рос. *венец* ‘світле, веселкове кільце навколо сонця’, *мираж*, *марево* (табл. 2.5).

**Кількість лексем з базовим і похідним значенням у
підгрупі оптичні явища природи**

Вид значення	Мови				Разом
	англ.	нім.	укр.	рос.	
Базове	17	21	14	11	63
Похідне	9	4	18	6	37
Разом	26	25	32	17	100

Сутінки – ‘освітлення небозводу і, це ж, освітлення земної поверхні розсіяним світлом після того, як сонце вже зайшло за горизонт (вечірні сутінки), або перед тим, як воно зійде (ранкові сутінки)’ [58, с. 451]. У тлумачних словниках досліджуваних мов зафіксовано такі лексеми на позначення цього явища: англ. *twilight, dusk, nightfall*, нім. *Dämmerung f, Zwielficht*, укр. *присмерки* та рос. *сумерки*. Всі ці лексеми мають у своєму значенні семи ‘до сходу сонця’ та ‘після заходу сонця’ за виключенням рос. *сумерки*, що позначає ‘напів темряву, яка настає після заходу сонця’. В лексемах укр. *сутінки, сутінь* та рос. *сумерки* компонент ‘до сходу сонця’ не є частиною прямого значення, а відокремлюється як його відтінок. В українській мові віднайдено цілий ряд лексем на позначення цього явища – *присмерки, померки, смеркання, смерк, морок*.

Семи, що входять до основного значення зумовлюють появу переносних значень у лексем, що позначають *сутінки* в мовах, що досліджуються. Англ. *twilight*, рос. *сумерки*, укр. *присмерки, сутінь, сутінки* позначають ‘напівморок у погано освітленому приміщенні’, також в усіх мовах, окрім німецької, зустрічається значення ‘стан занепаду, безнадії, зневіри у власних силах’. Для лексем англ. *twilight*, нім. *Dämmerung f*, укр. *смерк, смеркання* та рос. *сумерки* спільним є значення ‘час між заходом сонця і настанням ночі’. У німецькій мові існує цілий ряд моносемічних лексем складеного типу, що позначають *сутінки*: *Halbdunkel n, Dämmerlicht n, Dämmerstunde f, Morgengrauen n, Schummerstunde n*.

Веселка – ‘група концентричних дуг, які мають забарвлення від червоного всередині до фіолетового зовні, яка спостерігається на фоні крапель дощу й

утворюється внаслідок рефракції або дифракції в променях сонця або луни' [56, с. 586].

Веселка позначається наступними лексемами в мовах дослідження: англ. *rainbow*, нім. *Regenbogen m*, укр. *райдуга*, *веселка* та рос. *радуга*, пряме значення яких збігається – 'дугоподібна різнобарвна смуга, яка з'являється в атмосфері внаслідок заломлення сонячних променів у краплинах дощу, сніжинках'. Але похідні значення, які мають лексеми на позначення *веселки* в англійській та російській мовах різняться, збігається тільки одне похідне значення рос. *радуга* й англ. *rainbow* – 'різнокольорові барви чогось, що в своїй сукупності нагадує веселку', але в англійській мові це значення поширюється на 'щось, що є багатокольоровим або містить у собі багатокольорові предмети'.

Тільки в англійській мові *веселка* також позначає 'мету, сподівання або ідеал, якого навряд чи можливо досягнути': *to chase rainbows* 'гнатися за мрією'.

У німецькій мові також присутні лексеми *Nebelbogen m*, *Himmelsbogen m*, які позначають 'ширшу, більш бліду та ледь забарвлену веселку', а в англійській мові лексеми: *sunbow* зі значенням 'дуга призматичних кольорів, подібна до веселки, що виникає, коли сонячні промені проходять крізь краплі води' і *sundog* 'маленька райдуга або гало біля горизонту'.

Зоря – 'перша поява світла в східній частині неба перед сходом Сонця' [58, с. 171]. Це явище позначається лексемами *зоря* та *заря* в українській і російській мовах відповідно, але тоді як в російській мові значення 'світлове забарвлення горизонту перед сходом і заходом сонця' є основним, в українській мові значення 'яскраве освітлення горизонту перед сходом і після заходу сонця'. В англійській мові це лексеми *dawn*, *morning*, у німецькій – *Morgenrot n*.

Усі лексеми, окрім нім. *Morgenrot n*, мають похідні значення. В англійській, українській і російській мовах збігається значення 'початок, зародження чогось-небудь', в російській та українській мовах це також 'час появи на горизонті такого освітлення', в англійській мові – 'небо під час появи перших променів світла зранку'.

Значення *ранкової зорі* передається лексемами на позначення *світанку*,

напр.: англ. *sunrise*, укр. *розсвітанок, розсвіт, світанок, світання*, рос. *рассвет*, а значення *вечірньої зорі* може передаватися лексемами з основним значенням *заходу сонця*: англ. *sunset*, укр. *захід*, рос. *Закат* ‘вогняно-червона заграва над обрієм, коли заходить сонце’.

У німецькій мові для позначення ‘забарвлення неба після заходу Сонця’ використовуються лексеми *Abendrot n, Abendlicht n*. Серед ЛО цієї підгрупи виділяються лексеми: нім. *Blink n*, укр. *заграва* та рос. *зарево*, які позначають ‘відсвічування, відблиск (на небі) яскравого світла, пожежі, вогнів, сяяння небо схилу під час заходу і сходу сонця’.

У німецькій мові також є лексеми на позначення *альпійської зорі* – *Alpenwiderschein m, Alpenglühen n*, в інших мовах це явище позначається словосполученнями, пор.: англ. *alpineglow*. Це стосується і такого явища як *північне сяйво*: в німецькій мові воно позначається іменниками *Polarlicht n, Nordlicht n*.

Англ. *airglow, nightglow* позначають ‘слабкий потік з верхньої атмосфери, який призводить до слабкого освітлення нічного неба, навіть при відсутності Луни, визивається сяйвом іонізованих продуктів ультрафіолетового випромінювання, яке було отримано на протязі дня’, в інших мовах це явище позначається словосполученнями: укр. *нічний відблиск*, рос. *ночной отблеск*.

Міраж – ‘оптичний ефект в атмосфері, який було викликано рефракцією, в результаті чого зображення предмета зміщується щодо його справжнього положення та може викликати враження перевернутого предмета або предмета, що пливе в повітрі, а також мерехтливій водяній поверхні’ [58, с. 462]. Пряме значення англ. *mirage*, нім. *Mirage n*, укр. *міраж*, рос. *мираж* збігається з термінологічним, також усі лексеми позначають ‘те, що не відповідає дійсності; те, що уявляється, здається; привид’.

В усіх мовах є запозичені з італійської мови лексеми які позначають ‘вид міражу, при якому зображення наземних предметів (озера, гори, дерева тощо), що лежать за горизонтом, здебільшого спотворені та швидко змінюються’:

англ. *fata-morgana*, нім. *Fata Morgana*, *fata morgana*, укр. *фата-морганa* та рос. *фата-морганa*.

Англ. *mirage* також використовуються на позначення іншого зорового явища, це значення відповідає укр. *марево*, рос. *марево*, нім. *Höhenrausch* *m*, *Nebelbild* *n* ‘зорове явище в атмосфері, за якого біля горизонту з’являються уявні зображення наземних предметів або ділянок неба, міраж’.

Також до оптичних явищ зараховують *ореол*, *корону*, *гало*, *вінець*. Більшість лексем, що позначають ці явища, мають одне значення, що пояснює сутність явища.

2.1.1.6 Підгрупа вторинні утворення

До підгрупи ‘вторинні утворення’ входять лексеми з базовим значенням явища природи наприклад, англ. *puddle* ‘калюжа’, *firm* ‘фірн’, нім. *Pfuhl* *m* ‘калюжа’, укр. *заструг*, *наст*, рос. *сугроб*, *наст*; так і з похідним англ. *mire* ‘сльота’, нім. *Matsch* *m* ‘сльота’, укр. *намет*, *болото*, рос. *таяние*, *занос* (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Кількість лексем з базовим і похідним значенням у підгрупі вторинні утворення

Вид значення	Мови				Разом
	англ.	нім.	укр.	рос.	
Базове	8	28	10	9	55
Похідне	4	-	10	2	16
Разом	12	28	20	11	71

Калюжа – ‘заглибина в ґрунті, наповнена водою або іншою рідиною’, це значення притаманне укр. *калюжа* та рос. *лужа*. В англійській і німецькій мовах існує більше ніж одна лексема на позначення *калюжі*, проте їх значення різняться, пор.: англ. *puddle*, *pool*, нім. *Pfütze* *f*, *Regenpfütze* *f*, *Pfuhl* *m*, *Tümpel* *m*, *Wasserlache* *f*, *Lache* *f*, *Regenpfütze* *f*. Англ. *puddle* та *pool* мають дещо відмінне пряме значення: перша лексема частіше позначає скупчення дощової води, а друга – скупчення будь-якої води взагалі, тобто має ширше значення. Спільною для значення всіх цих лексем є сема ‘скупчення води’, а диференційною

виступає сема ‘розмір’. Так, англ. *puddle*, нім. *Pfütze f, Wasserlache f* позначають ‘невелику калюжу води’, нім. *Pfuhl m* позначає ‘велику калюжу’.

Характерною особливістю українських лексем цієї групи є присутність лексеми *баюра*, що позначає ‘велику, глибоку калюжу’.

Англ. *puddle* позначає також ‘талу воду’, явище, яке в російській мові позначається лексемою *снежура*, а в німецькій – *Schmelzwasser n, Schneewasser n*.

Що стосується похідних значень, їх кількість не значна. укр. *калюжа* та рос. *лужа* мають значення ‘вода або інша рідина, налита у великій кількості на якій-небудь поверхні’, утворене на основі метонімічного переносу.

Найбільшу кількість похідних значень має англ. *puddle*, яке позначає ‘калюжу з будь-якою рідиною’, а також ‘водонепроникну обмазку із глини з гравієм для дна водоймищ’.

Сльота – ‘багно на землі, дорозі від дощу або мокрого снігу’, цікаво, що це значення є основним для рос. *слякоть* і похідним для укр. *сльота*. Що стосується англійської та німецької мов, то в них спостерігається по декілька лексем на позначення цього явища, але їх значення збігаються не повністю: англ. *slush* ‘сніга болід, що частково розтанув’, *slosh* ‘рідка грязь, сніг’, англ. *slop* ‘м’яка грязь, сніг’, англ. *Mire* ‘грязь абосльота’ та нім. *Nassschnee m, Schneematsch m, Faulschee m, Pappschnee m, Matsch m* ‘кашоподібна маса, густа грязюка, сніг, що наполовину розтанув’. В українській мові *сльота* ще позначається лексемами *болото, багно, багновище*, які мають тлумачення ‘земля на шляхах, стежках, розріджена внаслідок дощів, танення снігу та ін.’. Похідні значення нечисленні, серед них англ. *slush* на позначення ‘рідкої грязюки’ та ‘дуже сентиментального прояву почуттів’, англ. *slosh* із значеннями: ‘сильний удар’, ‘звук рідини, що хлюпає’ та ‘популярний танець, що містить у собі кроки, махи та виконується в рядках’.

Замет – ‘відкладення снігу під час завірюх і снігопадів на дорозі або забудованій території, яке виникає на підвітряному боці внаслідок місцевого зниження швидкості вітру’ [58, с. 663]. Це явище позначається такими

лексемами: англ. *snowdrift, drift*, нім. *Wehe f, Schneeverwehung f, Schneewehe f*, укр. *заструг, замет, занос, намет* і рос. *сузроб*. Значення нім. *Wehe f*, англ. *drift* та укр. *занос* є ширшим за значення інших лексем і позначає не тільки кучугури снігу, а й інших речовин, наприклад, піску.

Нім. *Schneeverwehung f* і *Schneewehe f* мають диференційну сему ‘розмір’ і використовуються відповідно на позначення ‘великого замету’ та ‘маленького замету’. Англ. *snowdrift* також позначає ‘поземку’, а українська *замет* – ‘великі купи чогось’.

Наст – ‘ущільнена фірновакірка, що утворюється шляхом змерзання снігу на поверхні під впливом стійкого вологого вітру’ [58, с. 278]. Що стосується англійської мови, то в ній відсутня лексема на позначення *насту*, пор.: нім. *Harsch m, Harschschnee m, Schneekruste f, Altschnee f*, укр. *наст*, рос. *наст*, в англійській мові це явище позначається за допомогою словосполучення *a thin crust of ice over snow*. Лексеми на позначення *насту* не мають похідних значень.

Фірн – ‘пориста зерниста крижана порода, проміжна форма між снігом і льодом’ [58, с. 256]. Англ. *firn*, нім. *Firn m, Neve m*, укр. *фірн*, рос. *фирн* використовуються на позначення цього явища. Всі ці лексеми переважно моносемантичні, окрім англ. *firn*, яка також позначає ‘снігове поле біля верхівки льодовика, що починає перетворюватися на лід’, а також нім. *Firn m*, що використовується на позначення ‘гірської верхівки, що вкрита вічним снігом’.

Бурулька – ‘гострий льодяний виступ, що утворюється біля краю нависаючих предметів, на схилах і в підземних порожнинах при пошаровому заморожуванні води, що повільно стікає’ [58, с. 363]. Це значення мають англ. *icicle*, нім. *Eiszapfen m*, укр. *бурулька* та рос. *сосулька*.

2.1.1.7 Підгрупа електричні та звукові явища природи

У підгрупу ‘електричні та звукові явища природи’ входять 33 одиниці (див. табл. 2.7), напр.: рос. *зарница* ‘спалах світла на горизонті при віддаленій грозі’, англ. *lightning* ‘спалах, або декілька спалахів, дуже яскравого світла в

небі, викликаний електрикою’, нім. *Gewitter n* ‘шторм із спалахами, блискавкою, дощем’, укр. *блискавка* ‘зигзагоподібна електрична іскра–наслідок розряду атмосферної електрики в повітрі, що буває під час грози’.

Таблиця 2.7

**Загальна кількість лексем з базовим і похідним значенням
у підгрупі електричні та звукові явища природи**

Тип значення	Мови				Разом
	англ.	нім.	укр.	рос.	
Базове	8	11	5	4	28
Похідне	3	-	2	-	5
Разом	11	11	7	4	33

Гроза – ‘буря, яка породжується купчасто-дощовими хмарами, завжди супроводжується розрядами блискавки та громом, сильними подувами вітру, рясними опадами та градом’ [56, с. 739]. Це явище позначається такими лексемами: англ. *thunderstorm*, нім. *Gewitter n*, укр. *гроза* та рос. *гроза*. Основне значення цих лексем у цілому відповідає термінологічному значенню, поданому вище. Тільки одне пряме значення має англ. *thunderstorm*, тоді як нім. *Gewitter n* також позначає ‘запальну розмову, спалах гніву’. *Гроза* в цих мовах асоціюється з чимось бурхливим, неприємним і небезпечним, також вона використовується для опису почуттів людини, пор. укр. *гроза* ‘сильні душевні переживання’, рос. *гроза* ‘бурхлива подія, душевне потрясіння’. Тільки в українській мові *гроза* також позначає ‘бурхливі події, що відбуваються в суспільстві’. В німецькій мові виокремлюється лексема *Gewittersturm n*, що позначає ‘грозу з сильним вітром’.

Блискавка – ‘раптовий світловий спалах, миттєвий розряд накопиченої в повітрі атмосферної електрики між протилежно зарядженими хмарами або між хмарою та землею’ [58, с. 417]. В англійській, українській і російській мовах зафіксовано такі лексеми на позначення цього явища: *lightning*, *блискавка*, *блискавиця* та *молния* відповідно. В німецькій мові функціонує лексема *Blitz m*.

Усі лексеми, які позначають *блискавку*, мають більше одного значення. Значна кількість похідних значень базуються на семах ‘швидкість’, ‘раптовість’, які містяться в основному значенні. В українській мові

виокремлюється лексема *грімниця* зі значенням ‘блискавка з громом’, яке є подібним до значення англ. *wildfire*.

Для англійської та німецької мов спільною рисою є наявність композитів на позначення кульової блискавки – це лексеми *fireball* і *Kugelblitz* m відповідно. Відміним для цих мов є полісемічність англійської лексеми, що використовується також на позначення ‘енергійної людини’, а в астрономії на позначення ‘боліду’, і також має значення ‘яскрава сферична зона гарячого іонізованого газу в зоні ядерного вибуху’. В англійській і німецькій мовах є лексеми на позначення ‘удару блискавки’, значення яких дещо відмінне, пор.: *bolt*, *streak* ‘несподіваний удар блискавки’, *thunderbolt* ‘удар блискавки, що супроводжує грім’ та нім. *Blitzschlag* m. Специфічною для англійської мови є лексема – *lightningstroke*, на позначення ‘руйнівного удару блискавки’.

Блискавиця – ‘віддалений спалах блискавки, який спостерігається як коротке світіння неба або хмари’ [58, с. 327]. В англійській мові не має однослівного еквівалента лексемам рос. *зарница*, укр. *блискавиця*, це явище переважно передається словосполученнями *lightning* та прикметники *sheet* / *heat* / *summer*, у німецькій мові – *Wetterleuchten* n. Тільки рос. *зарница* має похідне значення ‘передвісник грандіозних подій’.

2.1.2 Гідрологічні явища природи

Гідрологічні явища природи – це явища, які відбуваються у гідросфері. Ця група складається з двох підгруп і має таку структуру (схема 2.2):

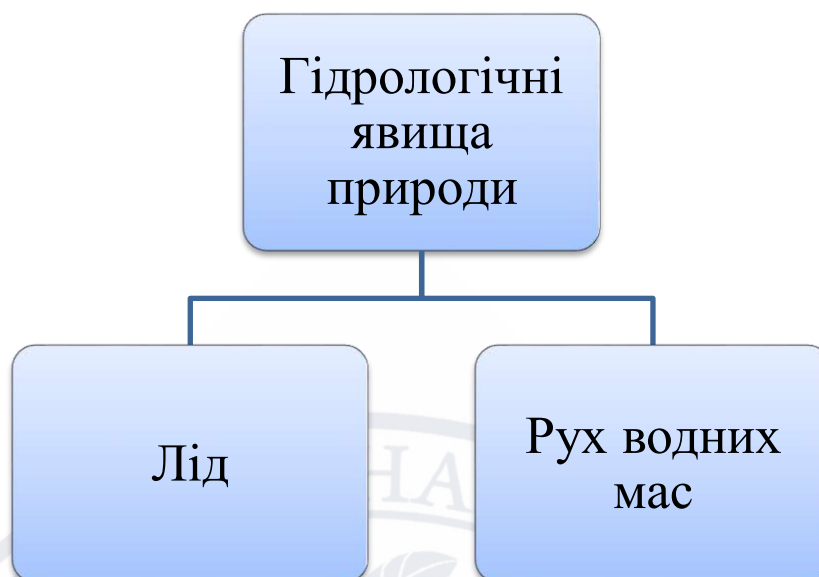

Схема 2.2 Структура групи гідрологічні явища природи

2.1.2.1 Підгрупа рух водних мас

Підгрупа ‘рух водних мас’ налічує 133 лексеми, які належать до цієї групи як згідно з базовим значенням (табл. 2.8): англ. *ripple* ‘брижі, ряботіння’, *tsunami* ‘цунамі’, *rapid* ‘бистрина’, нім. *Gezeiten pl* ‘приплив і відлив’, *Tide f* ‘приплив і відлив’ укр. *приплив, бурун, ряботіння, жмури*, рос. *цунами, сель, наводок* так і похідним: англ. *roller* ‘бурун, хвиля’, *comber* ‘велика хвиля’, *ebb* ‘відлив’, *inundation* ‘повінь’, нім. *Roller m* ‘вал, велика хвиля’, *Strom m* ‘течія’, *Brecher m* ‘бурун’, *Welle f* ‘хвиля’, укр. *вал, хвиля, хвилювання*, рос. *отлив, прибой, прилив* (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Загальна кількість лексем з базовим і похідним значенням у підгрупі рух водних мас

Вид значення	Мови				Разом
	англ.	нім.	укр.	рос.	
Базове	31	30	22	18	101
Похідне	14	4	10	4	32
Разом	45	34	32	22	133

Хвиля – ‘деформація водної поверхні у формі коливного руху, або послідовного підіймання та падіння цієї поверхні’ [56, с. 801]. Це явище позначається лексемами, пряме значення яких майже збігається: англ. *wave*, нім. *Welle f*, *Woge f*, укр. *хвиля* та рос. *волна*. Щодо похідних значень, то вони,

насамперед, базуються на зовнішній подібності з *хвилею* та з її рухом. Найбільша кількість однакових значень властива українській та російській лексемам: ‘те, що своїм рухом або формою нагадує водяний вал’, ‘потік якоїсь легкої маси, що здіймається, поширюється в повітр’, ‘нестримне піднесення, посилений рух, вияв чого-небудь’, ‘наплив якихось почуттів, думок, що визначають настрій людини’. Для носіїв української й англійської мов притаманна асоціація *хвилі* з ‘пасмом волосся’, ‘хвилястою складкою, що утворюється згином тканини, одягу тощо’. Специфічним для укр. *хвиля* є значення ‘напрямок, течія, школа’, для англ. *Wave* – ‘тривалий проміжок погодних умов якого типу’, ‘море’.

В усіх мовах функціонують окремі лексеми на позначення великої хвилі, тобто *валу*: англ. *billow*, нім. *Roller m*, укр. *валі* рос. *вал*. англ. *billow* і рос. *вал* також позначають ‘потужний потік повітря, вогню, дощу тощо, що швидко переміщується’. Англійська лексема додатково позначає ‘велику атмосферну хвилю’ та ‘море’. В англійській і німецькій мовах велика хвиля також позначається лексемами на позначення моря: *sea* та *See f* відповідно.

Бурун – ‘піниста маса води, яка утворюється на гребені хвилі при його руйнуванні над підводними валами, рифами, обмілинами’ [58, с. 94], що позначається такими лексемами: англ. *Breaker*, нім. *Sturzwelle f*, *Brecher m*, *Sturzsee f*, укр. *бурун* і рос. *бурун*. Наведені лексеми переважно моносемантичні, тільки німецька лексема *Brecher m*, окрім значення ‘хвилі з гребенем, що перекидається’, також позначає ‘апарат для подрібнення твердих речовин (особливо каменів) шляхом здавлювання або биття’.

Цунамі – ‘океанська хвиля, викликана підводним землетрусом або виверженням вулкану, спроможна досягати великих розмірів, яка має достатню енергію для перетинання океану і викликає численні руйнування в прибережній зоні’ [58, с. 764]. В усіх мовах це явище позначається запозиченими лексемами – англ. *tsunami*, нім. *Tsunami m*, укр. *цунамі* та рос. *цунами*. Цікаво, що тлумачення нім. *Tsunami m* значно відрізняється від тлумачення інших лексем, тому що тільки в німецькій мові є уточнення про місце проходження явищ –

Тихий океан. Похідне значення зафіксовано тільки одне і належить воно англійській лексемі – ‘раптове підвищення або велика кількість чогось’. Але в німецькій мові також існують окремі лексеми на позначення хвиль, що виникають в результаті підземних поштовхів: два моносемантичних композити – *Erschütterungswelle f*, *Erdbebenwelle f*.

Ще одне явище пов’язане з хвилями – *прибій*, тобто ‘маса води в бурунистій прибережній зоні, що виникає внаслідок деформації хвиль, які розбиваються об берегову смугу, коли різко збільшується крутість / стрімкість нахилу хвиль, гребені яких перекидаються на берег і піняться’ [58, с. 716]. На позначення цього явища використовуються такі лексеми: англ. *surf*, *wash*, *breach*, нім. *Brandung f*, *Barre f*, укр. *прибій*, рос. *прибой*. Якщо пряме значення всіх лексем збігається з термінологічним визначенням, то в українській мові на першому місці вказується значення ‘удари морських хвиль об берег’, потім ‘шум від таких ударів’, а вже потім ‘хвилі, які б’ють у берег’. У російській мові, навпаки, спочатку це ‘морські хвилі, що набігають на берег’, а вже потім ‘шум, що породжується хвилями’. Англ. *wash* поєднує ці два значення в одному. Укр. *прибій* позначає ‘приплив, надмір почуттів, сил, енергії’, а також ‘берегову смугу, в яку б’ють хвилі’. Останнє значення є притаманним також рос. *прибой*. Англ. *surf* додатково позначає ‘піну, що утворилася внаслідок розбиття хвиль’.

До явищ на воді зараховуються припливно-відливні явища, тобто періодичні підймання й опускання рівня води – *приплив* і *відплив*. В англійській та німецькій мовах є лексеми на позначення припливу і відпливу одночасно: англ. *tide*, нім. *Gezeiten pl*, *Tide f*. Всі лексеми мають похідні значення, більшість з яких є специфічними для кожної з мов, пор.: англ. *tide* ‘течія, приплив або відплив у певному місці внаслідок змін у рівні’, ‘поширена тенденція або рух’, ‘критична точка в часі’.

В усіх мовах присутні лексеми окремо на позначення *припливу* та *відпливу*. *Приплив* позначається такими лексемами: англ. *flow*, нім. *Flut f*, *Sturmflut f*, *Springflut f*, *Springtide f*, укр. *приплив* і рос. *прилив*. Найбільша кількість похідних значень в українській та російській мовах, в яких це явище

асоціюється з підвищенням, великою кількістю чогось, нестримним рухом: укр. *приплив* ‘надходження чого-небудь суцільною масою’, ‘збільшення сили вияву, інтенсивності чогось’; рос. *прилив* ‘надмір почуттів, сил, енергії тощо’, ‘стовщення на відлитому виробі’ тощо. Нім. *Flut f* має одне похідне значення – ‘великий потік води, що тече’. У німецькій мові *приплив* може позначатися також лексемами *Springflut f*, *Springtide f*, *Sturmflut f*, але всі вони мають сему ‘інтенсивність’ у прямому значенні і позначають дуже ‘сильний приплив’, сема ‘інтенсивність’.

Протилежним *припливу* є *відплив*, що позначається такими лексемами: англ. *ebb*, нім. *Ebbe f*, *Niedrigwasser n*, укр. *відлив*, *відплив* і рос. *отлив*.

До явищ на воді також зараховуються: *розлиття*, *паводок* і *повінь*. *Розлиття* – ‘різкий і короткочасний підйом рівня води в річці, озері або морі’, *паводок* – ‘різкий і короткочасний підйом рівня води, збільшення витрати води’ та *повінь* – ‘затоплення водної місцевості в наслідок підймання рівня води в річці, озері або морі’. В англійській мові *розлиття* та *паводок* позначаються однією лексемою – *freshet*, в німецькій мові – лексемами *Ausuferung f*, *Diffluenz f*. В українській і російській мовах лексеми *розлиття* та *разлив* позначають *розлиття*. *Паводок* у німецькій мові позначається лексемами *Hochwasser n*, *Hochflut f*, в українській – *паводок* і в російській – *паводок*. Також спільною рисою української та російської мов є виокремлення лексем укр. *водопілля* та рос. *половодье* на позначення ‘весняного розлиття, повені’ та ‘розлиття ріки під час скресання під впливом сезонних дощів’.

В англійській і німецькій мовах функціонує по 4 лексеми на позначення *повені*, пор.: англ. *inundation*, *flood*, *deluge*, *spate*, нім. *Überschwemmung f*, *Beflutung f*, *Inundation f*, *Überflutung f* та укр. *павідь*, *повінь*, *павідь*, рос. *наводнение*. *Повінь* асоціюється з великою кількістю чогось, це значення характерне для англ. *flood*, *deluge*, укр. *повінь*. Англ. *deluge* також позначає ‘сильний дощ’.

Рух води, а саме *течія*, позначається такими лексемами в мовах дослідження: англ. *current*, *stream*, нім. *Strömung f*, *Strom m*, укр. *течія*, *теча* та

рос. *течение*. Лексемам на позначення цього явища притаманна значна кількість похідних значень, більшість з яких позначає щось, що за своїм рухом нагадує течію: укр. *течія* позначає ‘плавне, безперервне звучання (про звуки, слова, мову)’, ‘розвиток у певній послідовності’, ‘велика кількість людей, тварин, що рухаються в певному напрямі суцільною масою’, ‘невелика річка, струмок’. В англійській мові функціонують лексеми *undercurrent*, *underflow* на позначення ‘підводної течії’, а також *riptide* зі значенням ‘сильної течії, особливо тієї, що рухається від берега, спричиняючи хвилювання на воді’. Дуже тісно з явищем *течії* пов’язане явище *бистрина* ‘швидка течія, а також місце, де найшвидше тече вода в річці’. В усіх мовах дослідження наявні найменування цього явища: англ. *rapid*, *race*, *riptide*, нім. *Schnelle f*, *Stromschnelle f*, укр. *бистрина*, *буча*, рос. *быстрина*.

2.1.2.2 Підгрупа лід

До підгрупи під загальною назвою ‘лід’ входять НЯП, що означають різні вияви цього природного явища. Ця підгрупа налічує 45 лексем, серед яких зафіксовано лексеми властиві тільки одній / кільком мовам, напр.: укр. *забережні* ‘смуга льоду біля берега’, англ. *calf* ‘невеличка крижина, що пливе’, а також укр. *сало*, рос. *сало*, англ. *sludge* ‘сало’. В українській мові існує по дві лексеми на позначення льоду: укр. *Лід* і *крига* (табл. 2.9). До складу цієї підгрупи також входять англ. *gletscher* ‘глетчер’, нім. *Packeis n* ‘пак’, *Gletscher m* ‘глетчер’, укр. *глетчер*, *забережні*, рос. *пак*, *глетчер*; і похідні лексеми англ. *iceberg* ‘айсберг’, *slush* ‘шуга’, нім. *Eisscholle f* ‘крижина’, укр. *крига*, рос. *сосулька*.

Таблиця 2.9

Кількість лексем з базовим і похідним значенням у підгрупі лід

Тип значення	Мови				Разом
	англ.	нім.	укр.	рос.	
Базове	9	7	13	9	37
Похідне	4	1	2	1	8
Разом	13	8	15	10	45

В усіх мовах *лід* позначається лексемами, обсяг значення яких широкий – ‘замерзла вода, що перейшла в твердий кристалічний стан’. Це лексеми англ. *ice*, нім. *Eis n*, укр. *лід*, *крига* та рос. *лёд*, тільки у німецькій мові функціонує лексема *Natureis n*, що позначає ‘лід, який утворюється в природі’. В українській мові значення ‘скупчення, суцільні маси замерзлої води’ є відтінком основного значення лексеми *лід*. Тільки рос. *лёд* не має похідних значень, в інших трьох мовах лексеми на позначення *льоду* мають більше одного значення. Спільним для англійської та німецької лексем є значення ‘морозиво’, тільки в англійській мові присутні також значення ‘поле для гри в хокей’, ‘діамант’. Похідні значення укр. *крига* повністю відрізняються від похідних значень лексеми *лід*, хоча їх пряме значення однакове. Укр. *крига* позначає ще ‘крижину’ і ‘битий лід скреслих водоймищ, річок’. Лексеми, що були описані вище є гіпонімами аналізованої підгрупи, оскільки всі інші лексеми позначають різновиди *криги*.

Льодовик – ‘маса наземного льоду, яка була утворена перекристалізацією *фірна*, що повільно тече (тепер або в минулому) із області живлення (накопичування льоду) в область абляції’ [58, с. 298]. Значення англ. *glacier*, нім. *Gletscher m*, укр. *льдовик*, рос. *ледник*, що позначають це явище, майже повністю збігаються, але в тлумаченні різних лексем підкреслюються різні ознаки, притаманні йому, пор.: укр. *льдовик* ‘скупчення великих мас льоду’, рос. *ледник* ‘скупчення льоду атмосферного походження’. В українській і російській мовах також була запозичена лексема *глетчер*.

Льодина – ‘уламок пливучого льоду розміром від десятків або сотень метрів в поперек’ [58, с. 260]. В досліджуваних мовах, зафіксовано такі лексеми: англ. *floe*, нім. *Scholle f*, *Eisscholle f*, укр. *льодина*, *крижина*, рос. *льдина*. Тільки українська та російська лексеми мають похідні значення ‘шматок криги’. На позначення *уламку льоду* використовуються лексеми англ. *iceberg*, *berg*, нім. *Eisberg m*, укр. *айсберг* і рос. *айсберг*, але це вже дещо інший уламок: ‘пливуча льодова гора, що відкололася від материкового льодовика або льодового бар’єра’. В англійській та російській мовах виокремлюється також

значення ‘те, що складає лише незначну частину якоїсь проблеми’. Виникнення такого значення пов’язане з тим, що *айсберг* може знаходитися на 90% під водою. На позначення не дуже високого *айсберга* в англійській мові використовується лексема *growler*, а для позначення *невеликої пливучої льодини* – лексема *calf*. Лід, що дрейфує, позначається композитом *packice*.

Також окремо виділяються лексеми на позначення ‘будь-якого дрейфуючого льоду; багаторічного важкого морського льоду у високих широтах Арктики, який проіснував більше двох річних циклів нарощення та танення’ [58, с. 522]. Так, англ. *pack*, *packice*, нім. *Packeis n*, укр. *пак* та рос. *пак*. Англ. *hummock*, нім. *Eisblock m*, укр. *торос* і рос. *торос* позначають ‘нагромадження уламків криги на замерзлих морях і річках, що утворюється внаслідок стискання льоду’.

Шуга – ‘скупчення на поверхні води пористих грудок льоду, що знаходиться в воді’ [58, с. 648]. В англійській мові це явище позначається лексемою *sludge*, в німецькій мові – лексемою *Eisbrei m*, в українській і російській мовах функціонує лексема *шуга*, хоча також може використовуватися лексема *сало* з дещо іншим значенням – ‘тонкий шар криги або невеликі крижинки на поверхні води перед льодоставом’.

Розводдя – ‘вільна поверхня, що утворилася під час розлому або розриву криги, припаю або крижаного поля внаслідок посувань і деформацій’ [58, с. 352]. Це явище позначається окремими лексемами тільки в українській і російській мовах, *розводдя* та *разводье* відповідно.

Зажор – ‘скупчення битого льоду, яке викликає в період осіннього льодоходу закупорювання водного січення ріки і пов’язаний з ним підйом рівня води’ [58, с. 356]. У мовах дослідження це явище позначається лексемами рос. *зажор*, укр. *зажор*, *зажора*, англ. *icejam* і нім. *Einstau m*.

Льодохід – ‘рух криги навесні та восени на ріках та озерах помірних і високих широтах під дією течії або вітру’ [58, с. 354]. Це явище позначається трьома лексемами в українській мові – *льодохід*, *кригохід*, *скресання*, двома в німецькій мові – *Eisgang m*, *Eistreiben n*. По одній лексемі нараховується в

російській та англійській мовах: лексеми *ледоход*, *debacle* та *deshielo* відповідно.

Льодостав – ‘процес утворення, а згодом і наявність на поверхні водотоку або водоймища нерухомого крижаного покриву’ [58, с. 273]. Лексеми на позначення цього явища в російській і українській мовах *ледостав* і *льодостав* позначають не тільки саме явища, а також часовий період утворення такого льодового покриву, а також суцільний шар льоду на поверхні водойми відповідно. В німецькій мові це дві моносемантичні лексеми *Zufrieren n*, *Eisstand m*, в англійській – *freezing-over*.

2.1.3 Геологічні явища природи

Третя група ‘геологічні явища природи’ не чисельна та складається з 44 лексем, серед яких переважна більшість лексем з базовим значенням: англ. *avalanche*, ‘лавина’ *seism* ‘землетрус’, нім. *Rutschung f* ‘зсув’, *Lawine f*, укр. *лавина*, рос. *лавина*, а також незначна кількість лексем, для яких значення явища природи є похідним: англ. *earthquake* ‘землетрус’, укр. *зсув*, рос. *извержение* (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Кількість лексем з базовим і похідним значенням у групі геологічні явища природи

Вид значення	Мови				Разом
	англ.	нім.	укр.	рос.	
Базове	11	14	6	7	38
Похідне	3	-	2	1	6
Разом	14	14	8	8	44

У німецькій та англійській мовах існує більше однієї лексеми на позначення землетрусу, пор.: англ. *seism*, *earthquake*, нім. *Erdbeben n*, *Beben n*, *Erdstoß m* і укр. *землетрус*, рос. *землетрясение*. Здебільшого це моносемантичні лексеми, тільки нім. *Beben n* може позначати ‘стан когось або чогось, що тремтить’. Також в усіх мовах виділяються окремі лексеми на позначення ‘коливань та ударів, які виникають на поверхні та в середині товщі

води океанів і морів під час підводних землетрусів' [58, с. 632] – англ. *seaquake*, нім. *Seebeben n*, укр. *моретрус* і рос. *моретрясение*. В англійській мові зафіксовано лексему *microseism* зі значенням 'дуже незначне трясіння земної поверхні, яке, як вважається, не має зв'язку з землетрусом', а також *tremor*, що використовується на позначення 'землетрусу, часто незначного'. Спільною для англійської та німецької мов є наявність лексем *aftershock* і *Nachbeben n* зі значенням 'маленький землетрус, який слідує за основним землетрусом'. Специфічним для англійської мови є наявність антоніма лексеми *aftershock* – *foreshock* зі значенням 'відносно невеликий землетрус, який передує більшому землетрусу'.

Лавина – 'маса снігу, що рухається з великою швидкістю вниз по гірському схилу' [58, с. 58]. Усі лексеми на позначення цього явища в англ. *avalanche*, нім. *Lawine f*, укр. *лавина* та рос. *лавина*) використовуються у значенні 'велика кількість, сукупність когось, чогось, що нестримно рухається суцільною масою', однак у німецькій мові це значення має ширший характер 'велика кількість, безліч'. У російській мові *лавина* це також 'щось, що зростає, скупчується в великій кількості'. У німецькій мові виокремлюються лексеми, які підкреслюють те, що рухається: *Schneelawine f* 'снігова лавина' та *Staublawine f* 'лавина пухкого снігу'

Зсув – 'рух вниз по схилу мас поверхневого матеріалу завдяки його обваленню, інколи внаслідок появи в ґрунтовому покритті води і зменшення тертя вздовж площини зрушення, нерідко викликається господарчою діяльністю, що призводить до втрати стійкості схилу' [58, с. 407]. В англійській і німецькій мовах міститься по чотири одиниці на позначення цього явища: англ. *landslide*, *landslip*, *mudslide*, *slump* і нім. *Rutsch m*, *Rutschung f*, *Bergrutsch m*, *Erdrutsch m*. Усі лексеми позначають зсув каміння або гірської породи, окрім англ. *mudslide* зі значенням 'повільний і часто деструктивний рух маси грязі вниз по схилу'. В українській і російській мовах функціонує по одній одиниці на позначення цього явища: *derrubio*, *зсув* та *оползень* відповідно. Цікаво, що в українській мові – це лексеми з похідним значенням, а в

російській – лексична одиниця з основним значенням. Кількість похідних значень невелика, серед них спільним для англ. *landslide* та рос. *оползень* є значення ‘частина гірської породи, що опустилася внаслідок зсуву’. Нім. *Rutsch m* також позначає ‘швидку екскурсію, коротку подорож’.

Англійські лексеми *landslide*, *landslip* також позначають *обвал*, в усіх інших мовах є окремі лексеми на позначення цього явища: нім. *Einsturz m*, укр. *обвал* і рос. *обвал*. Спільним для української та російської мов є значення ‘купа каміння, землі, снігу, що звалилася з гори, кручі, скелі тощо’, проте для української мови характерне значення ‘частина земної поверхні зі слідами відпадання, відвалювання маси землі; круча, обрив’, тобто значення сформоване на основі метонімічних перенесень. Обвал каміння позначається в українській і російській мовах окремими лексемами *каменепад* та *камнепад* відповідно.

Сель – ‘грязекам’яний або грязьовий бурхливий потік великої сили, що раптово виникає в горах внаслідок прориву води, яка накопичилась через сильні зливи, інтенсивне сніготанення, прорив озер або зсуви пульсуючих льодовиків’ [58, с. 479]. Окремі лексеми на позначення цього явища присутні в українській, російській і німецькій мовах, *сель*, *сель* і *Mure f* відповідно. В англійській мові це словосполучення *mud-flows*, *mud-torrents*.

Висновки до 2 розділу

У результаті дослідження лексем на позначення явищ природи було встановлено характер системних відношень між найменуваннями цієї групи та представлено її структурну організацію. НЯП характеризуються такими типами відношень: гіпонімія, синонімія та антонімія. Синонімічні відношення НЯП репрезентовані ідеографічними синонімами, антонімічно–контрарними та векторними антонімами.

Позначення явищ природи характеризуються наявністю лакун, які виникають внаслідок використання різних способів номінації. Серед таких розбіжностей можна виділити випадки:

1) коли для позначення якогось явища в одній з мов уживається окреме найменування (кореневий чи похідний іменник), а в іншій мові – словосполучення;

2) коли в одній з обраних мов кореневому чи похідному слову відповідає складне слово-комполит в іншій;

3) коли в одній з досліджуваних мов, двом різним лексемам відповідає одна й та сама лексема в іншій, досліджуваній мові. Деякі природні явища позначаються кількома лексемами, що створюють синонімічний ряд.

Дослідження дозволило виділити серед НЯП три тематичні групи: ‘атмосферні явища природи’, ‘гідрологічні явища природи’ та ‘геологічні явища природи’ (див. 2.1). Найбільшою за кількістю є група ‘атмосферних явищ’, вона поділяється на сім підгруп:

- Атмосферні опади,
- Вторинні утворення,
- Електричні явища,
- Оптичні явища,
- Продукти конденсації водяної пари,
- Рух повітря,
- Стан атмосфери.

Найчисленнішою є підгрупа ‘рух повітря’. Група ‘гідрологічних явищ’ представлена двома підгрупами:

- Рух водних мас,
- Лід.

Підгрупа ‘рух водних мас’ значно кількісно переважає підгрупу ‘лід’. Найменша кількість одиниць увійшла до групи ‘геологічних явищ природи’. Кожна з виділених підгруп характеризується наявністю антонімічних і синонімічних відношень.

У процесі дослідження встановлено, що здебільшого творення похідних значень НЯП відбувається за рахунок метафоричних переносів. Перенесення відбувається на абстрактні і психічні поняття, душевний стан, стан речей,

погляди та почуття людей, відносини між ними; об'єкт, що має характеристики НЯП; предмет, речовину; фізичні процеси, механічні дії; людину, частини тіла, зовнішність; соціальні категорії (життя індивіда в суспільстві); тваринний, рослинний світ, навколишнє середовище; рух. Найбільш поширеним є перенос на об'єкт, що має характеристики НЯП.

РОЗДІЛ 3

ХАРАКТЕРИСТИКА НАЙМЕНУВАНЬ ЯВИЩ ПРИРОДИ ЗА ЇХ ПОХОДЖЕННЯМ В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ І РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ

3.1 Загальна характеристика лексичних одиниць на позначення номінації явищ природи для дослідження

Даний розділ присвячено вивченню генетичного складу номінації явищ природи, встановленню основних шарів лексики та визначенню їх кількісної характеристики.

Сьогодні, розвиток лінгвістики – це безперечно, час семантики, основне положення якої полягає у засобі спілкування, засобі передачі певної інформації, засобі номінації будь яких явищ [51; 53; 57, с. 63]. Ґрунтовний семантичний опис змістовних одиниць мови, дає змогу, виявляти базові ознаки для визначення будь-яких лінгвістичних понять, в основі яких лежить уявлення про семантичні явища та відмінності відповідних мовних об'єктів [57, с. 68].

Семантика (франц. *sémantique*, грец. *semantikós* – ‘що позначає’, *sema* – ‘знак’) [84] в мовознавстві [25; 46; 55; 84] :

1. Розділ, що вивчає значення слів та виразів, та зміну цих значень.
2. Значення (слова, виразу).
3. В металогії – розділі, що досліджує взаємозв'язок виразів логічної мови до позначуваних ними об'єктів і змісту, який вони виражають.

Слово, яке складається з лексичного значення та іншої інформації, яку може містити лексема, називають об'єктом дослідження лексичної семантики [25, с. 78; 84].

У даній роботі, об'єктами слугують мовні засоби вираження явищ природи в англійській, німецькій, українській та російській мовах. У номінації явищ природи стилістичні особливості лексичної семантики, розглядаються, як різновид інформації про можливі обмеження, та варіанти застосування слова. Розуміння лексичної семантики, як особливої моделі опису слова, яка має

узгоджувати всі нюанси значення лексеми і надавати пояснення її функціонування в мові [25].

Кожне слово має свій звуковий склад, який становить його звукову форму [96]. Звуковий склад слова зв'язаний з певним значенням. Таким чином, слово має певний зміст, певне значення. Значення слова співвідносне з певним поняттям, а через поняття – з предметами і явищами об'єктивно існуючого світу.

Слово, означаючи предмет або явище об'єктивної дійсності, має предметно-речовий зміст. Предметно-речовий зміст слова і становить його лексичне значення. Кожне повнозначне слово має своє лексичне значення [89].

Лексичне значення слова завжди викликає у нас уявлення про якийсь елемент дійсності, вказує на нього, будучи узагальненим відображенням якогось предметного змісту. Лексичне (або інакше реальне, матеріальне) значення є основним значенням слова [96]. На основне лексичне значення слова в процесі спілкування нашаровуються додаткові, супроводжуючі значення. Ці додаткові, супроводжуючі значення слова становлять собою граматичні значення.

Граматичне значення – це узагальнене значення, що об'єднує слова одного розряду, наприклад, значення предметів для іменника, дії для дієслова, ознаки для прикметника, суб'єктивного відношення до висловлюваної думки для модальних слів. Будучи абстраговане від часткового і конкретного, граматичне значення слова є спільним у даного слова з усіма іншими словами даної частини мови [89].

Основною ознакою граматичного значення є те, що воно ніколи не називається в слові. Граматичне значення слова абстраговане від його безпосереднього лексичного значення і передає узагальнено форму існування даного предмета, явища, дії тощо, наприклад, число, час; граматичне значення слова може також передавати зв'язки даного слова з іншими словами в реченні, відображаючи зв'язки між означуваними предметами, явищами, наприклад,

відмінок [89; 94; 97]. Кожне повнозначне слово обов'язково має одно або кілька граматичних значень.

Граматичні значення бувають трьох типів: дериваційні, реляційні й модальні.

Дериваційні значення – це незмінні та постійні показники слова, що надають йому певної граматичної класифікації. Так, значення роду іменників, виду дієслів, перехідності, зворотності є дериваційними [78].

Реляційні значення (від лат. *relatio* ‘відношення’) є змінними. Вони різняться відповідно від однієї словоформи до іншої. Для зв'язку слів у реченні мовою використовуються реляційні значення. До них належать значення роду прикметників, значення відмінків, значення особи.

Модальні значення виражають відношення людини до озвученої думки і до об'єктивного світо ствердження, заперечення, умовність, бажаність, запитання, волевиявлення [34; 39; 78].

Одним із найпродуктивніших напрямків зіставної лінгвістики є порівняльне вивчення лексичних систем, на рівні морфологічної структури слова, яке відбувається між окремими словами або семантичними групами [18, с. 15]. Запропоноване дослідження виконане в напрямку саме лексичної семантики, що дозволяє розглянути слово «не як просту сукупність множників, а як певним чином організовану структуру» [18, с. 37].

Щодо зіставного методу, сьогодні даний метод відіграє велике практичне значення. Він використовується для виявлення збігів та відмінностей у зіставляваних мовах, що є дуже цінним для теорії та практики перекладу та методів викладання іноземних мов для виявлення специфічних особливостей мови, які важко або неможливо помітити при її «внутрішньому» вивченні і встановити загальні закономірні зразки, властиві всім мовам, що дозволяє глибше зрозуміти структуру людської мови загалом. На основі зіставного методу створені зіставні граматики різних мов і перекладні словники.

Матеріал для дослідження склала вибірка з тлумачних словників двох мов. Загальна кількість найменувань явищ природи, що їх було отримано шляхом

вибірки, становить 1073 лексеми [99; 100; 101; 102; 103; 104; 105; 106; 107; 108; 109; 110; 111; 112; 113; 114].

У словниковому складі сучасних англійської, німецької, української та російської мов існують більш або менш чітко виділені історичні шари лексики, неоднакові за своєю етимологією, характером, обсягом, і тому на сучасному етапі вони постають складними системами, елементи яких походять як з власних, так і з іншомовних джерел [26; 54].

До питомої лексики належать давні утворення, частина з яких існувала ще в індоєвропейський період, і лексеми, утворені вже під час самостійного існування кожної з мов [45]. На думку Є. В. Опельбаума терміном паралель при зіставленні лексики генетично споріднених мов слід позначати лексичні одиниці «а) успадковані в порівнюваних мовах від індоєвропейської мовної спільності, так звані когнати і б) що виникли в результаті запозичення» [62, с. 54]. До першого типу належить невелика кількість лексем, які є паралелями для германських і слов'янських мов, значно більша кількість паралелей зустрічається між англійською та німецькою мовами з одного боку, та між українською та російською з іншого, наприклад:

1) германо-слов'янські когнати, напр.: англ. *wind*, нім. *Wind* *m* 'вітер', укр. *вітер*, рос. *ветер*; англ. *snow*, нім. *Schnee* *m* 'сніг', укр. *сніг*, рос. *снег*; англ. *cold*, нім. *Kälte* *f*, укр. *холод*, рос. *холод* 'низька температура повітря'.

2) українсько-російські когнати, напр.: укр. *буря*, рос. *буря*; укр. *грім*, рос. *гром* [101, с. 596; 106, с. 94].

3) англо-німецькі когнати, напр.: англ. *thunder*, нім. *Donner* *m* 'грім' [107 с. 1613; 109 с. 151]; англ. *dew*, нім. *Tau* *m* 'роса' [109, с. 723; 110]; англ. *hail*, нім. *Hagel* *m* 'град' [109, с. 286]; англ. *storm*, нім. *Stur* *m* 'буря' [109, с. 711].

Існують також НЯП індоєвропейського походження, які не мають паралелей у чотирьох досліджуваних мовах, напр.: англ. *cloud* 'хмара' [107, с. 66]; рос. *молния* [106, с. 539].

Серед НЯП української і російської мов присутня значна кількість спільнослов'янських слів, тобто слів, які «утворилися в період мовної єдності

слов'ян і які мають відповідники в різних слов'янських мовах» [10; 12]. Вони складають другу групу питомої лексики української та російської мов.

Для української та російської мов характерна наявність східнослов'янської лексики, тобто слів, які, починаючи з VIII ст., виникали в мові східних слов'ян (предків сучасних росіян, українців, білорусів) [81, с. 81].

Для англійської та німецької мов друга група питомої лексики походить від спільногерманського джерела. Ці лексеми зустрічаються в усіх або майже всіх германських мовах та не мають відповідників в інших індоєвропейських мовах. Наприклад, англо-німецькі когнати: англ. *frost*, нім. *Frost m* 'мороз' [107; 109].

У кожній із мов виділяються також НЯП, що належать до власної лексики відповідної мови.

Власне англійські НЯП, як і інша власне англійська лексика, не мають когнатів в інших мовах, напр.: *downpour* 'злива', *flurry* 'шквал, сильний порив вітру' тощо. Для німецької мови також характерна наявність власне німецьких НЯП, напр.: *Traufe f* 'капання' [109].

До власне російських НЯП належать лексеми, які «з'явилися в мові вже тоді, коли вона сформувалася спочатку як мова великоруської народності (з XIVст.), а потім і як національна російська мова (з XVIIст.)» [7; 81, с. 82]. «Майже вся власнеросійська лексика є похідною, що утворена на базі своїх споконвічних слів, своїх елементів, або на основі слів запозичених (або за допомогою чужих морфем – префіксів, суфіксів)» [7; 81, с. 163], напр.: *волнение, зарево, оползень* тощо.

В українській мові також можна виділити «й такий лексичний шар, який виник у період її самостійного існування» [31, с. 41], до якого належить значна кількість НЯП, напр.: *легіт, повів, заметіль* тощо.

Одним із чинників, який забезпечує розвиток мови, є іншомовний вплив, що виявляється в процесі запозичення нових понять і лексичних одиниць, О. Б. Вовк цей процес називає міжмовною номінацією [19, с. 21].

Процес запозичення є одним із шляхів збагачення словникового складу мови. Спосіб оновлення лексичного складу мови внаслідок мовних контактів є універсальним і природним для всіх мов світу, оскільки «немає таких мов, які б розвивалися в абсолютній ізоляції. Будь-яка мова обов'язково зазнає іншомовного впливу або навіть впливає на інші мови» [41, с. 32].

Той чи інший вплив однієї мови на іншу пояснюється історичними чинниками [41, с. 15]: економічні, політичні, культурні та мовні контакти [41, с. 12] призводять до взаємодії різних мов, тобто «еволюція словникового складу мови є відображенням культурної історії людей, які її використовують, тому що словниковий склад постійно адаптується до історичних обставин і концептуальних потреб кожної доби» [57, с. 184]. Це так звані екстралінгвальні чинники, але процес запозичення також зумовлений іншими чинниками, інтралінгвальними, серед яких, наприклад, потреба в найменуванні, необхідність розрізняти змістовно близькі, але різні поняття, усунення полісемії питомого слова, необхідність спеціалізації понять, сприйняття іншомовного слова як більш престижного [84].

Під 'запозиченням' мається на увазі «елемент чужої мови (слово, морфема, синтаксична конструкція тощо), перенесений із однієї мови в іншу внаслідок мовних контактів, а також сам процес переходу елементів однієї мови в іншу» [26, с. 158]. Найбільш поширеним видом взаємодії мов є лексичне запозичення [26, с. 132; 27], яке полягає в тому, що одна мова запозичує з іншої слова, морфеми, семантику слів.

На відміну від звичайного 'запозичення' характерною ознакою 'інтернаціоналізму' є те, що для того, щоб вважатися інтернаціональним слово повинно бути поширеним як мінімум у трьох неспоріднених мовах [41, с. 32]. Також слід відрізняти інтернаціоналізми від екзотизмів, адже останні використовуються для позначення явищ не властивих носіям мови-реципієнта [41, с. 33].

Слова, які належать до 'екзотизмів' та 'іншомовні вкраплення' є повністю іншомовними і у системі мови-реципієнта вони морфологічно не членовані. Під

«екзотизмами розуміються слова пасивного словникового запасу запозичені з іншої мови та засвоєні системою мови, що запозичує, які слугують для іменування реалій інонаціонального життя» [40], тобто вони належать до національно своєрідних розрядів номінації і складають національну своєрідність словникового складу кожної мови [40, с. 95].

«Екзотична лексика становить виразно специфічний шар іншомовних запозичень, якому властиві своєрідні лексико-семантичні, формальні ознаки та стилістичне вживання в мові-реципієнті» [63, с. 7].

Іншомовні лексеми-вкраплення становлять незапозичену лексику, а іншомовну, яка використовується в мові, не входячи до її словникового складу.

Інтенсивність притоку нових запозичених слів у різні періоди неоднакова і залежно від конкретних історичних умов, вона то збільшується, то зменшується. Ступінь впливу однієї мови на іншу при цьому значною мірою залежить від мовного фактора, а саме від ступеня близькості взаємодіючих мов, тобто від того, чи є вони близькоспорідненими чи ні.

3.1.1 Запозичення в англійській мові. В англійській мові кількість запозичень значно вища, ніж у багатьох інших мовах, адже вона більш, ніж будь-які інші мови, мала можливість запозичувати іноземні слова в умовах прямого безпосереднього контакту: спочатку у середні віки від іноземних загарбників, які постійно змінювали один одного на Британських островах, а пізніше в умовах торгової експансії і колонізаторської активності самих англійців. Згідно з підрахунками, у сучасній англійській мові спостерігаються запозичення майже зі 120 мов світу [107, с. 33]. Вплив з боку інших мов є найважливішим чинником у розвитку англійської мови, особливо це стосується впливу французької мови [39, с. 11].

Вплив французької мови на англійську мову був особливо сильним у період французького панування в країні. Вторгнення французів до Англії в 1066 році стало початком періоду норманського завоювання. Французька мова стала мовою уряду, суду, а також верхівки суспільства [86, с. 38–39]. У країні існувала двомовність, наприклад: *tempest* ‘буря’, ‘сезон, погода, шторм’ від

tempus ‘час’ [107]; *deluge* ‘потоп, повінь’, похідне від *diluere* [107], англ. *flaw* ‘сильний порив вітру, шквал’; *fog* ‘густий туман’; *purga* ‘заметіль’, *buran* ‘буран’[110].

3.1.2 Запозичення у німецькій мові. З самого початку свого існування німецька мова збагачувалась словами з інших мов, але не зважаючи на це основою її словникового складу є питомі слова. У німецькій мові існує три періоди найбільш інтенсивного запозичення слів з французької мови: 1) Середньовіччя (XII–XIVст.); 2) XVIст.–XVIIст.; 3) запозичення після Французької буржуазної Революції [46, с. 51–52]. До запозичень з французької мови належать, напр.: *Trombe f* ‘тромб’ [109]; *Kalme f* ‘штиль’[103; 109, с. 349]; *Mistral m* ‘містраль’ [103]. Запозичення з англійської мови особливо інтенсивно мало місце наприкінці XVIIIст. та протягом XIXст. [46, с. 51], напр.: *Smog m* ‘смог’, англ. *smog* [103; 109]; *Mist m* ‘туман’, англ. *mist* ‘(легкий) туман, серпанок’ [103; 109]; *Blizzard m* ‘сніговий ураган’, англ. *blizzard* [103; 109].

3.1.3 Запозичення в українській мові. Українська мова впродовж всього історичного розвитку стикалися з впливом інших мов (церковнослов'янської, південнослов'янської, латинської, грецької, тюркських, французької, німецької, англійської тощо [7; 31, с. 42–54]), сила і значення якого залежали від конкретних лінгвістичних і екстралінгвістичних чинників.

В українську мову французькі слова потрапляють, починаючи з XVIIст. [83, с. 52], напр.: укр. *Бриз* [101, с. 256], ‘слабкий береговий вітер, що дме вдень з моря на сушу, а вночі з суші на море’, фр. *brise*; укр. *містраль* [105, с. 380], ‘на півдні Франції: сильний північно-західний вітер’, фр. *mistral*; укр. *мусон* [105, с. 392], ‘стійкий сезонний вітер, що дме взимку з суші на море, а влітку з моря на сушу’; укр. *гало* [105, с. 115], ‘світлі круги, дуги, стовпи навколо або поблизу дисків Сонця і Місяця’.

В українській мові запозичення з англійської мови відбуваються, переважно починаючи з XIXст. [7]. Особливо побільшало їх останнім часом, коли англійська мова стала не тільки мовою міжнародного спілкування, а й основним засобом здобуття наукової та іншої інформації.

В українській мові переважна більшість запозичень із німецької мови припадає на XVII-XVIIIст. [86, с. 51]. Помітну роль у цьому відіграло також запровадження в українських містах Магдебурзького права. Потім посередником у запозиченні німецьких слів стала, російська мова [86, с. 51].

Запозичення з німецької мови представлені такими лексемами: укр. *лавина* [101, с. 177], ‘маса снігу, що падає з гір, сніговий обвал’, нім. *Lawine f* ‘лавина, сніговий обвал’, слат. *lavina, labina* ‘обвал’, від лат. *labor, lapsus, labi* ‘ковзати, повзти’, ‘котитися вниз’, укр. *пасат* [105, с. 424], ‘стійкий вітер у тропічних широтах океанів’, нім. *Passat m*.

3.1.4 Запозичення в російській мові. Найбільш ранніми запозиченнями в російській мові були запозичення зі скандинавських, фінських і тюркських мов.

Серед НЯП в російській мові можна виділити такі запозичення з тюркських мов: *буран* [106, с. 124] ‘ураганний вітер із завірюхою’ від тур. *Buran* ‘той, що вертить, свердлить, коле’, тур., тат. *buran* ‘заметіль’; рос. *туман* [106, с. 270] ‘непрозоре повітря, насичене водяними парами, а також забруднене пилом’ з тюрк. *tuman* ‘туман, морок’; з татарської мови: рос. *бурун* [106, с. 248] ‘прибій, вихор, шторм, бурхливе місце в морі’.

З англійської мови запозичені, напр.: *смог* [104, с. 567] ‘густий туман, змішаний з димом, кіптявою’, англ. *smog*; рос. *айсберг* [104, с. 24] ‘плавучакрижана гора’, англ. *iceberg*; рос. *шквал* [107, с. 415] ‘сильний і різкий порив вітру, що супроводжується зазвичай грозовою зливою’, англ. *squall*; рос. *цунами* [104, с. 684] ‘морські хвилі, що виникають здебільшого внаслідок зрушення в гору або вниз протяжних ділянок морського дна при підводних і прибережних землетрусах’.

Слова з німецької мови найінтенсивніше стали запозичуватися російською мовою на початку XVIIIст. [89, с. 100]. Запозичення з німецької мови представлені такими лексемами: рос. *фирн* [104, с. 650] ‘грубо зернистий ущільнений сніг, що утворюється в гірських зонах вище снігової межі і в полярних країнах’, нім. *Firn m*; рос. *фен* [104, с. 641] ‘теплий і сухий вітер, що

дме з гір’, нім. *Föhn m*; рос. *глетчер* [104, с. 163] ‘маси льоду, які рухаються по земній поверхні’, нім. *Gletscher m*.

3.2 Семантичний аналіз найменувань явищ природи в англійській, німецькій українській та російській мовах

Як уже зазначалось, матеріал дослідження складає 1073 лексеми [101; 102; 103; 104; 105; 106; 107; 108; 109; 110; 111; 112; 113; 114]. Поряд з лексемами, які належать до НЯП за своїм базовим значенням, до складу НЯП входять лексеми, значення явища природи для яких є похідним (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Кількісна характеристика лексем з базовим і похідним значенням

Тип значення	Мови				Разом
	англ.	нім.	укр.	рос.	
	% (абс.)				
Базове	74% (192)	91% (287)	69% (219)	77% (141)	839
Похідне	26% (66)	9% (28)	31% (99)	23% (41)	234
Разом:	100% (258)	100% (315)	100% (318)	100% (182)	1073

Найбільша кількість лексем, для яких значення явища природи є похідним, спостерігається в українській мові, вона становить 99 (31%) лексем, напр.: укр. *поволока* ‘негустий туман, серпанок, який застигає, огортаєщось’. В англійській мові спостерігається 66 (26%) лексем цього типу, напр.: англ. *breaker* ‘бурун’. Дещо менше лексем, які увійшли до цієї підгрупи з похідним значенням, у російській і німецькій мовах – 41 (23%) та 28 (9%) лексем відповідно, наприклад: рос. *крупа* ‘сніг у вигляді дрібних зерен’, рос. *венец* ‘світле, веселкове кільце, що спостерігається навколо сонця’, нім. *Roller m* ‘вал’; *Hof m* ‘(світлий) вінець’.

Серед НЯП можна виділити моносемантичні лексеми – 779 лексем (73%) (табл. 3.2): англ. *drizzle* ‘мжичка’, *tsunami* ‘цунамі’, нім. *Hurrikan m*; а також 394 (27%) полісемантичну лексему: англ. *twilight* ‘сутінки’, нім. *Hitze f* ‘спека’, укр. *сутінки*, рос. *сумерки*; рос. *зарница*, *пурга*, *вьюга*, *сирокко*, *шторм*.

Таблиця 3.2

Кількість моносемантичних і полісемантичних НЯП

Тип лексеми	Мови				Разом
	англ.	нім.	укр.	рос.	
	% (аб.)				
Моносемантична	63 % (162)	83 % (261)	75 % (238)	65% (118)	779
Полісемантична	37 % (96)	17 % (54)	25 % (80)	35% (64)	394
Разом	100 % (258)	100 % (315)	100 % (318)	100 % (182)	1073

Таку кількість іменників, що мають тільки одне значення, можна пояснити кількома причинами. Відомо, що утворення похідних іменників перешкоджає розвитку полісемії, а кореневі лексеми, навпаки, найбільш схильні до її розвитку: «багато морфемні слова мають тенденцію до однозначності», оскільки «прозоре мотивування сприяє ізоморфізму змісту та форми мовногознака та перешкоджає утворенню нових значень» [35, с. 76]. Тобто, серед причин такої кількості моносемантичних лексем доцільно виділити велику кількість складних слів – композитів (зокрема у німецькій мові), похідних слів, а також значну кількість запозичень (див. табл. 3.2), насамперед екзотизмів, які здебільшого мають одне значення [34; 35, с. 76; 55].

Кількісні закономірності займають одне з центральних місць у дослідженні багатозначності [35, с. 264].

Полісемантичні лексеми характеризуються різноманітними непрямыми значеннями, наприклад, укр. *лавина*, рос. *лавина*, англ. *avalanche*, нім. *Lawine f* мають поряд з основним значенням ‘величезна маса снігу, льоду, що зсувається з гірських схилів, сніговий обвал’ переносне значення, яке для всіх мов приблизно однаково ‘велика кількість, сукупність чого-небудь, що нестримно рухається суцільною масою’. Розвиток переносних значень НЯП демонструє ще один вид корелятивних відношень універсального типу. Це залежність розвитку

переносних значень НЯП від семного складу їх прямого значення. Види метафоричних та метонімічних переносів НЯП при утворенні переносних значень відображають основну спрямованість семантичних ознак у прямому значенні, яке має певні особливості.

Містить аналіз семантики НЯП на синхронічному рівні з урахуванням основних ознак, що реалізуються у прямому значенні НЯП.

3.2.1 Синонімічні та антонімічні відношення в НЯП

НЯП характеризуються наявністю синонімічних та антонімічних відношень. Синоніми представлені ідеографічними синонімами. Так, російські синоніми *метель*, *вьюга*, *буран*, *пурга* мають низку відмінних ознак, напр.: для лексеми *буран* – це ознака ‘інтенсивність’ (‘буран’ позначає найсильніший прояв явища), а також ознака ‘місце проходження’ (‘буран’ позначає снігову бурю, що спостерігається на великих відкритих територіях); лексеми *метель*, *вьюга*, *буран* відрізняються за ознакою ‘спосіб переміщення снігу’ (‘метель’ позначає переміщення снігу вздовж землі, у випадку *вьюги* сніг закручується, а *буран* позначає обвал снігу).

Для досліджуваних мовних одиниць властиві антоніми двох класів. Перший клас становлять «антоніми, що визначають значення слів крайніми протилежними точками в системі однорідних понять (якості, стану, часу)» [65, с. 7; 66], їх називають градуальними [65, с. 118; 66, с. 66] або контрарними [83, с. 8]. Це опозиції на зразок: рос. *холод* – *жара*; укр. *спека* – *холод*, *спекота* – *холоднеча*. Пари контрарних антонімів асоціюються зі шкалою, на якій один член пари наближується до нульової позначки, а інший рухається в протилежному напрямку [83]. Між цими крайніми точками можливі перехідні етапи: укр. *холод* – *тепло* – *спека*.

Антоніми другого класу називаються векторними [57; 84, с. 9; 85], англ. *tide* ‘приплив’ – *ebb* ‘відплив’, нім. *Flut f* ‘приплив’ – *Ebbe f* ‘відплив’, укр. *приплив* – *відплив*, рос. *прилив* – *отлив*. У наведених опозиціях один зі складників виражає пряму дію, а інший – зворотню.

Аналіз виділених груп і підгруп дозволив встановити цілий ряд розбіжностей у сприйнятті дійсності та в її відображенні, які можна прослідкувати на прикладі найменувань багатьох явищ природи в мовах дослідження. Ці розбіжності виявляються у незбіганні способів номінації [97], так зафіксовано випадки, коли для позначення якогось явища в одній з мов уживається окреме найменування (кореневий чи похідний іменник), а в іншій мові – словосполучення, пор.: укр. *негода, непогода*, рос. *непогода, ненастье* – англ. *bad / rainy weather*; англ. *tide*, нім. *Gezeiten pl*, укр. *замет*. В одній з обраних мов, кориневому чи похідному слову відповідає складне слово-комполит в іншій, пор.: укр. *завірюха, хуртовина*, рос. *метель* – англ. *snowstorm*, англ. *debacle* – укр. *льодохід, кригоплав, кригохід*, рос. *ледоход*, нім. *Eisgang m, Eistreiben n*.

Також зосереджують увагу на тому, що коли двом різним лексемам в одній з досліджуваних мов відповідає одна й та ж лексема в іншій досліджуваній мові, пор.: укр. *міраж, марево*, рос. *мираж, марево* відповідає англ. *mirage*. Російським лексемам *иней, изморозь* еквівалентна англійська лексема *hoarfrost*. Порівняйте також рос. *облако, туча* – укр. *хмара*, англ. *cloud*, нім. *Wolke f*; рос. *марево, мгла, дымка* – англ. *haze*.

Мовна свідомість народів, які мешкають на різних територіях в умовах специфічної культури та історії, по-різному відображує оточуючий світ, формує лексичну систему, в якій відбито як загальнолюдські так і етноспецифічні елементи мовної картини світу.

В англійській мові найбільша кількість лексем на позначення вітру з досліджуваних усіх мов, вони характеризуються наявністю великої кількості синонімів, наприклад, 'сильний порив' в англійській мові позначається п'ятьма лексемами – *blow, blast, flaw, flurry, scud*. В англійській мові існує низка лексем для позначення дощу різної інтенсивності та якості, наприклад, на позначення *зливи* використовуються лексеми: *downpour, pour, shower, torrent, rainfall, cloudburst* тощо. Притаманним для української мови є наявність лексем, що позначають *завірюху, хуртовину*, а також *заморозки* – укр. *заморозки, озимки*,

приморозки. В англійській і німецькій мовах відсутні окремі лексеми на позначення цього явища, у цих мовах використовується множина від слів англ. *frost* ‘мороз’, нім. *Frost m* ‘мороз’ – англ. *frosts*, нім. *Fröste pl*. В українській мові існує цілий ряд лексем на позначення *завірюхи*, пор.: укр. *завірюха*, *хуртовина*, *хуга*, *хуговій*, *сніжниця*, *завія*, порівняймо з англ. *snowstorm*, нім. *Schneesturm m*, *Schneegestöber n*, *Schneetreiben n*, рос. *вьюга*. Деякі природні явища позначаються кількома лексемами, що утворюють синонімічний ряд у двох або більше мовах дослідження. Так, на позначення *сумінок* в англійській мові використовуються наступні лексеми *dusk / twilight / nightfall / owl-light*, в українській мові – *сутінки*, *сутінь*, *присмерки*, *примерки*, *померки*, *смеркання*, *смерк*, *морок*, тоді як у німецькій – *Dämmerung f* і в російській мові – *сумерки*.

Ці відмінності мовних картин світу зумовлені, перш за все, різними кліматичними умовами, в яких проживають носії тієї або іншої мови дослідження, і як наслідок, більшою значущістю цих явищ для носіїв конкретної мови.

Висновки до розділу 3

Отже, в даному розділі здійснено розгляд практичних питань, пов'язаних із вивченням номінації явищ природи в англійській, німецькій, українській та російській мовах. На основі представленого у цьому розділі матеріалу можна зробити такі висновки:

1. Словниковий склад кожної мови представляє собою складну динамічну систему, що з усіх систем мови найбільше схильна до змін та є відкритою за своїм характером. У кожній з мов можна виокремити більш сталу частину, тобто основний словниковий фонд, який характеризується найбільшою стійкістю, а також одиниці, які є більш пізніми утвореннями. У мовах дослідження встановлено, що НЯП поділяються за своїм походженням на три групи:

- НЯП, успадковані від попередніх періодів;

- НЯП, створені у період самостійного існування мов власними засобами мови (власне англійські / німецькі / українські / російські лексеми);

- НЯП невідомого походження.

2. Лексична система, як відомо, найбільше схильна до змін, які відбуваються на шляху розвитку кожної мови. НЯП не є виключенням і впродовж своєї історії вони також змінювали своєзначення. Існує декілька шляхів історичного розвитку семантики НЯП, а саме:

- НЯП набувало нового значення, втрачаючи старе;

- НЯП набувало нового значення, зберігаючи старе як одне з переносних значень;

- серед НЯП існують лексеми, які розвивалися, зберігаючи своє основне значення до якого додавалися нові.

Зміна значення відбувалася переважно за рахунок процесів метафоризації та метонімізації, а також за рахунок генералізації та спеціалізації значення.

3. До складу питомих слів належать слова:

- які є давніми утвореннями, деякі з яких існували ще в індоєвропейський період;

- які були утворенні вже під час самостійного існування кожної з мов.

Серед одиниць досліджуваної групи існують лексичні паралелі, тобто лексеми, які мають спільне походження. Найбільша кількість паралелей спостерігається між англійською та німецькою мовами, а також між українською та російською мовами. Це пояснюється тим, що мови кожної з пар є близькоспорідненими.

4. Запозичення іншомовних лексичних одиниць є одним з шляхів поповнення словникового складу мов, що властиве всім мовам. Той чи інший вплив однієї мов на іншу пояснюється лінгвальними та екстралінгвальними чинниками. У групі НЯП поряд з іменуванням явищ властивих всім країнам досліджуваних мов, містяться також екзотизми, що називають явища специфічні для цих країн визначається індекс полісемічності кожної з досліджуваних мов, а також дослідили особливості та відмінності у виділених

групах номінації явищ природи. Також було проведено ґрунтовний семантичний аналіз найменувань явищ природи в англійській та українській мовах, де визначали ступені полісемічності лексем на позначення явищ природи.

5. У даному розділі було розглянуто основні генетичні складові номінації явищ природи, та встановлено основні шари лексики. Також здійснювалося визначення їх кількісної характеристики. Основою внутрішньої організації тематичної групи НЯП виступають гіпо-гіперонімічні, синонімічні й антонімічні відношення. Синонімічні відношення презентовані ідеографічними синонімами, що утворюють синонімічні ряди, наявність яких підкреслює більшу значущість цього явища у конкретній мові. Антонімічні відношення характеризуються наявністю градуальних і векторних антонімів.

Відмінності мовних картин світу в досліджуваній тематичній групі зумовлені різними кліматичними умовами та більшою значущістю цих явищ для носіїв конкретної мови.

ВИСНОВКИ

Аналізуючи номінацію, саме явищ природи, можна зазначити, що мовознавці, які в подальшому будуть розвивати дану тему будуть оновлювати та вдосконалювати списки лексем, що будуть відповідати явищам природи. Навіть зараз, у XXI столітті, люди почали менше використовувати застарілих лексем. Молодь, як найбільш сприйнятлива до змін частина спільноти, активно використовує нові терміни та лексеми на позначення явищ природи в своєму мовленні.

1. Унаслідок аналізу номінації в англійській, німецькій, українській та російській мовах встановлено особливості їх семантики і виявлено спільні та диференційні риси організації цієї тематичної групи лексем.

2. Номінація явищ природи у досліджуваних мовах характеризуються різним походженням, тобто у групі НЯП виокремлюються як лексеми базового словникового фонду, так і утворення пізнього періоду. Найбільша кількість досліджуваних лексем належить до власних мовних утворень. НЯП, успадковані від попередніх періодів розвитку, є другим за продуктивністю типом. Запозичені лексеми формують значну частину вибірки в усіх досліджуваних мовах.

3. Найбільша кількість НЯП спостерігається в українській і німецькій мовах. В українській мові це пояснюється наявністю великої кількості синонімів на позначення певних явищ природи, а також наявністю значної кількості похідних НЯП, які в російській мові належать до стилістично маркованої, розмовної лексики. Значна частина НЯП у німецькій мові зумовлена, насамперед, наявністю композитів, яким у інших мовах дослідження відповідають словосполучення

4. Переважна більшість НЯП є мовно-семантичними одиницями. Значна кількість моно-семантів зумовлюється кількома чинниками, а саме: наявністю похідних НЯП і НЯП-екзотизмів.

5. У групі НЯП виділяються полісемантичні лексеми, що становлять менше третини від загальної кількості. Відсоток полісемічності дозволив

з'ясувати, що НЯП англійської мови характеризуються найбільшим рівнем полісемічності.

6. Тематично НЯП складають три групи «атмосферні, гідрологічні та геологічні явища», які в свою чергу «атмосферні та гідрологічні явища» поділяються на підгрупи. Спільним для досліджуваних мов є те, що група атмосферних явищ природи є найчисленнішою, оскільки саме ці явища впливають на людину кожного дня. Найбільша кількість лексем зі значенням атмосферних явищ використовується на позначення руху повітря, що є властивим для всіх зіставляваних мов.

7. Основою внутрішньої організації тематичної групи НЯП виступають гіпо-гіперонімічні, синонімічні й антонімічні відношення. Синонімічні відношення презентовані ідеографічними синонімами, що утворюють синонімічні ряди, наявність яких підкреслює більшу значущість цього явища у конкретній мові. Антонімічні відношення характеризуються наявністю градуальних і векторних антонімів.

8. Розвиток семантики НЯП відбувається за рахунок метафоричних і метонімічних перенесень. Домінуючий вид переносу значень НЯП – метафоричний, а саме на: абстрактні і психічні поняття, душевний стан, стан речей, погляди та почуття людей, відносини між ними. Виокремленні види метафоричних переносів є спільними для всіх досліджуваних мов (тільки в німецькій мові відсутні переноси на позначення тваринного, рослинного світів, навколишнього середовища), але виявлено відмінності в їх продуктивності. Значна кількість переносів на позначення предмета та речовини, фізичних процесів, механічних дій є спільною рисою для англійської та німецької мов, тоді як в українській і російській мовах вони майже не представлені.

Отже, розглянувши більш ретельніше та докладніше особливості досліджуваної номінації явищ природи у межах виокремлених підгруп. Проблема сутності мовної картини світу є однією з найактуальніших на сучасному етапі розвитку мовознавства, якій присвячено велику кількість публікацій різного спрямування.

Кількість мовних картин дорівнює кількості мов, адже кожна мова є неповторним явищем. Існує ціла низка чинників, які впливають на формування мовної картини світу, серед них природа та культура. Фрагмент національної мовної картини світу, який представлено номінації явищ природи, також характеризується специфічними рисами для кожної з мов, що спричинено насамперед різними кліматичними умовами країн зіставляваних мов. Подальшу перспективу дослідження становить залучення матеріалу інших різноструктурних, неблизькопоріднених мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології / М. Ф. Алефіренко. Харків : Вища школа, 1987. 136 с.
2. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. / Синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян. М. : Наука. 1974. 367 с.
3. Апресян Ю. Д. О возможности определения лингвистических понятий Ю. Д. Апресян // Russian Linguistics. 1982. Vol. 6. № 2. С. 175-196.
4. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка: [учебное пособие] / И. В. Арнольд. М. : Просвещение, 2000. 300 с.
5. Арутюнова Н. Д. Лингвистические проблемы референции / Н. Д. Арутюнова // Новое в зарубежной лингвистике. М.: Радуга, 1982. Вып. XIII. С. 5-40.
6. Арутюнова Н. Д. / Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. М.: Языки русской культуры, 1998. 896 с.
7. Архипенко Л. М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові : етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця XX – початку XXI ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. М. Архипенко. Х., 2005. 20 с.
8. Баранов А. Н. Очерк о когнитивной теории метафоры / А. Н. Баранов // Русская политическая метафора: материалы к словарю. М.: Ин-т русского языка АН СССР, 1991. С. 184-193.
9. Баранов А. Н. Постулаты когнитивной семантики / А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский // Известия АН. Серия литературы и языка. 1997. Т. 56. № 1. С. 11-21.
10. Бірець Т. О. Мовна картина світу у контексті сучасної лінгвістичної думки [Електронний ресурс] / Т. О. Бірець, О. О. Залужна // Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса. Вип. 11. Т. 1. 2019. Режим доступу до ресурсу: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/6672>
11. Бірець Т. О. Номінація явищ природи в англійській, німецькій,

українській та російській мовах / Тетяна Олексіївна Бірець. // Міжвузівська наукова студентська конференція «Зіставне вивчення германських, романських і слов'янських мов і літератур», ДонНУ імені Василя Стуса, Вінниця. 2020. С. 52-54.

12. Бондарева Е. П. Актуализация концепта мысль в русской языковой картине мира : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Бондарева Евгения Петровна. Кемерово, 2005. 164 с.

13. Будагов Р. А. Введение в науку о языке / Р. А. Будагов. М.: Добросвет, 2000, 2003. 544 с.

14. Вайсгербер Й. Родной язык и формирование Духа / Вайсгербер Йоханн Лео. М., 2004. 232 с.

15. Васильев, Л. М. Теория семантических полей. Вопросы языкознания. Москва. № 5. 1971. 113 с.

16. Вежбицкая А. М. Понимание культур через посредство ключевых слов / Вежбицкая А. М.: Языки славянской культуры, 2001. 288 с.

17. Вердиева З. Н. Семантические поля в современном английском языке : [учеб. пособие для пед. ин-тов] / З. Н. Вердиева. М.: Высш. шк., 1986. 120 с

18. Виноградов В. В. Лексикология и лексикография: [сборник трудов] / В. В. Виноградов. М.: Наука, 1977. 310 с.

19. Вовк О. Б. Семантична структура образної номінації/ О. Б. Вовк // Мовознавство. 1985. № 5. С. 64-68.

20. Гальперин И. Р. Стилистика английского языка: [монография] / И. Р. Гальперин. М.: Высшая школа, 1981. 365 с.

21. Гак В. Г. Языковая номинация / К типологии лингвистических номинаций / В. Г. Гак // Общие вопросы. М.:1977. С. 235-280.

22. Гак В. Г. Языковые преобразования / В. Г. Гак. М, 1998. 768 с.

23. Голубовская И. А. Этнические особенности языковых картин мира / И. А. Голубовская. К.: ВПЦ «Київський ун-т», 2002. 293 с.

24. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / Гумбольдт В. фон. [пер. с нем.]. Москва: ОАО ИГ «Прогресс», 2001. 400 с.

25. Даниленко В. П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов / В. П. Даниленко. М.: Наука, 1971. 283 с
26. Добродомов И. Г. Заимствование / И. Г. Добродомов // Большой энциклопедический словарь. М.: Научное издательство «Большая российская энциклопедия», 1998. С. 158-159.
27. Єрмоленко С. Я. Мінлива стійкість мовної картини світу / С. Я. Єрмоленко // Мовознавство. 2009. № 3-4. С. 94-103.
28. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: нариси // В. В. Жайворонок. К., 2007. 262 с.
29. Жайворонок В. В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення / В. В. Жайворонок. // Культура народів Причорномор'я. 2002, №32. С. 51-53.
30. Живіцька І. А. Мовна картина світу як відображення реальності [Електронний ресурс] / І. А. Живіцька. 2010. Режим доступу до ресурсу: <https://journal.kdpu.edu.ua/filstd/article/download/925/925>
31. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови: [підруч. для філол. ф-тів пед. ін-тів] / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. [4-те вид.]. К.: Вища шк., 1972. Ч. 1. 1972. 402 с.
32. Журавлёв В. К. Московская фортуналовская школа / В. К. Журавлёв // Большой энциклопедический словарь. М.: Научное издательство «Большая российская энциклопедия», 1998. С. 317-318.
33. Заботкина В. И. Новая лексика современного английского языка: [учебное пособие] / В. И. Заботкина. М.: ВШ, 1999. 126 с.
34. Зайцева В. В. Метонімічні перенесення в структурі газетного заголовка [Електронний ресурс] / В. В. Зайцева // Мовознавство. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/vdpu/Movozn/2009_15/article/17.pdf
35. Зализняк А. А. Многозначность в языке и способы её представления / А. А. Зализняк. М.: Языки славянских культур, 2006. 672 с.

36. Залужна О. О. Лексико-стилістичні та структурно-синтаксичні особливості привативних дієслів в англійській та українській мовах: монографія / О. О. Залужна. ДонНУ імені Василя Стуса. Вінниця, 2019. 316 с.

37. Зацний Ю. А. Мова і суспільство: збагачення словникового складу сучасної англійської мови: [учебно-посібник] / Ю. А. Зацний, Т. О. Пахомова. Запоріжжя: Запорізький державний університет, 2001. 243 с.

38. Земская Е. А. Русская разговорная речь: лингвистический анализ и проблемы обучения [Электронный ресурс] / Е. А. Земская. М., 1987. С. 25-69. Режим доступа: <http://www.zem.art.htm>

39. Калугина В. А. Национальная специфика языковой репрезентации концепта: на материале объективации концепта 'температура' в русском и английском языках: дисс. ... кандидата филол. наук: 10.02.19 / Калугина Виктория Александровна. Воронеж, 2006. 202 с.

40. Кальнова О. И. Экзотизмы как лингвистическая категория / О. И. Кальнова // Проблемы русской лексикологии. Самара, 1991. С. 95-103.

41. Кияк Т. Р. Запозичення та інтернаціоналізми у фахових мовах / Т. Р. Кияк // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2006. № 27. С. 32-34.

42. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика: [учебник] / И. М. Кобозева. [4-е изд.]. М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 352 с.

43. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / Г. В. Колшанский; [отв. ред. А. М. Шахнарович, предисл. С. И. Мельник и А. М. Шахнаровича]. [2-е изд., доп.]. М. : Едиториал УРСС, 2005. 128 с.

44. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О. А. Корнилов. [2-е изд. испр. и доп.]. М. : ЧеРо, 2003. 348 с.

45. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений / Е. С. Кубрякова. М., Наука, 1984. 200 с.

46. Колманский Г. В. Лингво-гносеологические основы языковой номинации. Языковая номинация. Общие вопросы / Г. В. Колманский. М. :

Наука, 1977. 146 с.

47. Колшанский Г. В. / Коммуникативная функция и структура языка / Г. В. Колшанский / как слова и обычаи влияют на мышление // Колшанский Г. В. // Новое в зарубежной лингвистике. Москва: Издательство иностранной литературы, 1984. 176 с.

48. Кононенко В. І. / Національно-мовна картина світу: зіставний аспект (на матеріалі української та російської мов) // В. І. Кононенко // Мовознавство. 1996. № 6. С. 40-45.

49. Кочерган М. П. / Вступ до мовознавства, 1996. // М. П. Кочерган // №2. 368 с.

50. Кочерган М. П. / Зіставна лексична семантика: проблеми і методи дослідження / М. П. Кочерган // Мовознавство. 1996 № 2-3. С. 3-11.

51. Класовий К. / Структура лексической семантики универсальной для всех языков // Класович К. // 1990С. 336 – 337. [Електронний ресурс] // Класович К. 2016. Режим доступу до ресурсу: universal-semantics

52. Кронгауз М. А. / Семантика // Кронгауз М. А. // М.; ИЦ «Академия», 2005 (изд. 2). 352 с.

53. Лейчик В. М. Лингвистические проблемы терминологии и научно-технический перевод / В. М. Лейчик. М.: Наука, 1990. 77 с.

54. Лексичне і граматичне значення слова [Електронний ресурс] // All Rights Reserved. 2018. Режим доступу до ресурсу: www.ipedahohika.com

55. Малюга А. Ф. Найменування явищ природи у зіставному аспекті: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук / Малюга Анна Федорівна / Донецьк, 2010. 19 с.

56. Манакін В. М. / У пошуках мовної моделі світу / В. М. Манакін // Проблеми зіставної семантики: [зб. наук. статей / від. ред. О. О. Тараненко]. К.: Вид. центр КНЛУ, 2009. Вип. 9. 484 с.

57. Мельникова Е. Г. Парадигматические отношения в лексике (на материале наименований погоды в Псковских говорах): дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.01 / Мельникова Елена Георгиевна. Тверь, 2004. 245 с.

58. МС: Метеорологический словарь / С. П. Хромов, Л. И. Мамонтова. Ленинград: Гидрометеиздат, 1974. 568 с.

59. Національна специфіка найменування явищ природи // «Видавництво Мандрів». 2013. С. 73-79.

60. Огуй О. Д. Полісемія в синхронії, панхронії та діяхронії: системно-квантитативні аспекти полісемії в німецькій мові: дис. ... доктора філол. наук: 10.02.04 / Огуй Олександр Дмитрович. Чернівці, 1999. 455 с.

61. Ольшанский И. Г. О соотношении лексической полисемии и метафоры / И. Г. Ольшанский // Лексика и лексикография: сб. науч. трудов. М., 2000. С. 135-145.

62. Опельбаум Є. В. Деякі аспекти контрастивного вивчення далекоспоріднених мов / Є. В. Опельбаум // Нариси з контрастивної лінгвістики. К., 1979. С. 53-58.

63. Павлученко О. А. Екзотична лексика сучасної української літературної мови : джерела, семантика, функції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 Українська мова” / О. А. Павлученко. К., 1995. 24 с.

64. Пойда О. Б. Лексико-семантические святы слов, называющих явления природы, в брянских говорах : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 “Русский язык” / О. Б. Пойда. Ленинград, 1988. 17 с.

65. Полюга Л. М. Словник антонімів української мови / Лев Михайлович Полюга. Київ: Довіра, 2004. 284 с.

66. Полюга Л. М. Словник українських морфем / Лев Михайлович Полюга. Львів: Світ, 2001. 448 с.

67. Потебня О. О. / Мова, національність, денаціоналізація / Потебня О. О. // Нью-Йорк. Українська Вільна Академія Наук у США, 1992. 155 с.

68. Радченко О. А. / Апостол родного языка // Вайсгербер Йохан Лео // Родной язык и формирование духа / Пер. с нем., вступ. ст. и коммент. // О. А. Радченко // Изд. 2-е, Наука, 1977. С. 230.

69. Ситянина Н. В. Структурно-семантическое исследование

наименований объектов и явлений природы в современном английском языке: дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.04 / Ситянина Наталия Викторовна. СПб., 2004. 146 с.

70. Складарская Г. Н. Метафора в системе языка / Г. Н. Складарская. Санкт-Петербург : Наука, 1993. — 146 с.

71. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка / А. И. Смирницкий. М: Филологический ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1998. 260 с.

72. Соколовська Ж. П. Картина світу та ієрархія сем / Ж. П. Соколовська // Мовознавство. 2002. №6. С. 87-91.

73. Сорокина М. В. Действие принципа антропоцентричности при метонимическом переносе / М. В. Сорокина // Языковая личность : проблемы значения и смысла. Волгоград: Перемена, 1994. С. 61-70.

74. Стернин И. А. Проблемы анализа структуры значения слова / И. А. Стернин. Воронеж: Воронежский университет, 1979. 156 с.

75. Супрун А. Е. Лексическая система и методы её изучения / А. Е. Супрун // Методы сопоставительного изучения языков. Мн.: Изд-во БГУ, 1975. С. 5-22.

76. Телия В. Н. Номинация / В. Н. Телия // Связанное значение слова в языке / В. Н. Телия. М.: Наука, 1981. 269 с.

77. Телия В. Н. Номинация / В. Н. Телия // Энциклопедический лингвистический словарь. М.: Большая российская энциклопедия 1990. С. 336-337.

78. Тропіна Н. П. До питання про сутність лексико-семантичної деривації / Н. П. Тропіна // Мовознавство. 1997. №1. С. 54-59.

79. Ульманн С. Семантические универсалии / С. Ульман // Новое в зарубежной лингвистике. М.: Прогресс, 1970. Вып. 5. С. 250-299.

80. Уорф Б. Л. Язык и Сознание / Б. Л. Уорф. Москва, 1960. 217 с.

81. Фомина М. И. Лексика современного русского языка / М. И. Фомина. М.: Высш. школа, 1973. 152 с.

82. Чуева Э. В. Лексико-семантическая сочетаемость имен, называющих

стихийные природные явления: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01. "Русский язык" / Э. В. Чуева. Казань: Б.и., 1997. 19с.

83. Чупановская М. Н. Репрезентация противоположности в семантике производных антонимов (на материале словарей русского языка): автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 "Русский язык" / М. Н. Чупановская. Новосибирск, 2007. 21 с.

84. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики: [монография] / Д. Н. Шмелев. М.: Наука, 1973. 274 с.

85. Языковая номинация. Общие вопросы. М., 1977. Yazykovaya nominatsiya. Obshchiye voprosy [Language nomination. General questions] (), Moscow : USSR, 1977. 359 с.

86. Adams V. An Introduction to Modern English. Word Formation / V. Adams. New York: Longman Inc., 1973. 230 p.

87. Arnold I V. The English Word / I. V. Arnold. Moscow, 1986. 295 p.

88. Birets T. National specifics of natural phenomena nomination in the English and Ukrainian languages [Электронный ресурс] / Tetiana Birets // The Seventh Student International Internet Conference, Kamianets-Podilskyi. – 2019. – Режим доступа до ресурсу: <http://englishcontext.kpnu.edu.ua/2019/04/05/national-specifics-of-natural-phenomena-nomination-in-the-english-and-ukrainian-languages/>.

89. Brown C. H. / Lexical Typology from an Anthropological Point of View / C. H. Brown // Language typology and language universals / Berlin; New-York: Walter de Gruyter, 2001. V. 2. 1190 p.

90. Katamba F. / Morphology: it is Relation to Semantics and the Lexicon / F. Katamba // London: Routledge, 2004. 352 p.

91. Keller R. Bedeutungs wandel: eine Einführung / R. Keller, I. Kirschbaum. Walterde Gruyter, 2003. S. 169.

92. Mario P. The History of English Language / P. Mario. Philadelphia: Lippincott, 1967. 430 p.

93. Nierlich B. Polysemy and Flexibility: Introduction and Overview /

B. Nierlich, D. Clark // Metonymy in language and thought. John Benjamins Publishing Company, 1999. P. 3-31.

94. Papafragou A. Onmetonymy / A. Papafragou // *Lingua*. North Holland Amsterdam, 1996. Vol. 99, 4. P. 169-195.

95. Plag I. Word-Formation in English / I. Plag. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. 24 p.

96. Riemer N. The Semantics of Polysemy: Reading Meaning in English and Warlpiri / N. Riemer. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1972. 487 p.

97. Song J. J. / The Oxford Handbook of Linguistic Typology / J. J. Song // Oxford: OUP Oxford, 2011. 754 p.

98. Trubetzkoy N. S. / Studies in General Linguistics and Language Structure / N. S. Trubetzkoy // Durham: Duke University Press, 2001. 324 p.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

99. Академічний тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <http://sum.in.ua>

100. Англійсько-українські словники [Електронний ресурс] Режим доступу до ресурсу: <https://e2u.org.ua>

101. ЕСУМ: Етимологічний словник української мови: у 7 т. / [редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін.] ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. К.: Наукова думка, 1982. Т. 1: А — Г. 1982. 631 с.

102. Кузнецов С. А. Большой толковый словарь русского языка [Електронний ресурс] / С. А. Кузнецов. // СПб.: Норинт, 1998. 2014 с.

103. НРФС: Немецко-русский фразеологический словарь: 15000 фразеол. единиц / Сост. Л., Э. Бинович; Под ред. С. И. Константиновой. М.: Аквариум, 1995. 768с.

104. СИС: Словарь иностранных слов / [под ред. И. В. Лёхина, Ф. Н. Петрова]. М.: ЮНВЕС, 1996. 827 с.

105. СІС: Бирик С. П. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання [за ред. С. Я. Єрмоленко] / С. П. Бирик, Г. М. Сюта. Харків: Фоліо, 2006. 623 с.

106. ЭСРЯ : Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / М. Фасмер; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. 2-е изд. М.: Прогресс, 1986. Т. 3 : (Муза — Сят). 1987. 830 с.

107. CEDEL: Klein E. A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language / E. Klein. Elsevier Publishing Company, Amsterdam, London, New York, 1967. Vol. 2: L — Z. 923 p.

108. Cambridge Dictionary [Электронный ресурс]. 2018. Режим доступа до ресурсу: <https://dictionary.cambridge.org>

109. KEWD: Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache [unter Mithilfe von M. Bürgisser und B. Gregor völlig neu bearb. von E. Seebold] / F. Kluge. 22. Aufl. Berlin; New York: de Gruyter, 1989. 822 S.

110. OED: Online Etymology Dictionary [Электронный ресурс] / [edit. D. Harper]. Режим доступа: <http://www.etymonline.com>

111. Longman Dictionary of Contemporary English [Электронный ресурс]. Режим доступа до ресурсу: [https:// www.ldoceonline.com](https://www.ldoceonline.com)

112. The Oxford Dictionary of English [Электронный ресурс]. Oxford University Press. 2018. Режим доступа до ресурсу: <https://en.oxforddictionaries.com/definition>

113. Ukrainian-English Dictionary / By J. N. Krett and C. H. Andrusyshen. Saskatoon: University of Saskatchewan, 1955. 1163 p.

114. Wörterbuch - Duden [Электронный ресурс]. 2019. Режим доступа до ресурсу: <https://www.duden.de>